

Liliana CONDRATICOVA, Alexei Marco. *Destinul unui bijutier din Moldova*, Iași, Editura Lumen, 2011, 200 p. (cu il.)

Tânăra și harnica autoare Liliana Condraticova (n. 1972), interesată de arta bijuteriilor din Moldova, de designul podoabelor laice și de cult, de metalele nobile și pietrele prețioase, de tehnica și tehnologia de confecționare, de atelierelor de giuvaiergerie și bijutierii autohtoni, este doctor în studiul artelor din anul 2007, iar actualmente ocupă postul de cercetător științific superior la Institutul Patrimoniului Cultural al Academiei de Științe a Moldovei din Chișinău. Roadele muncii sale s-au concretizat în următoarele lucrări: îndrumătorul *Arta giuvaiergeriei: pietre prețioase și metale nobile*, Chișinău, 2008, 260 p., monografia *Arta bijuteriilor din Moldova*, Iași, Editura Lumen, 2010, 284 p., și peste 60 de articole științifice publicate în reviste naționale și internaționale.

Cartea pe care dorim să o supunem atenției în rândurile următoare se înscrie firesc în preocupările amintite ale Liliane Condraticova. Asemenea celorlalte cercetări, autoarea caută să scoată în lumina reflectoarelor aspecte dragi ei și, totodată, extrem de important, inedite.

Tudor Stavilă (doctor habilitat în studiul artelor), semnatarul *Prefeței* (p. 7-10), subliniază, printre altele, faptul că monografia de față „reflectă în premieră viața și opera unui bijutier din RSSM și ulterior, Republica Moldova, cu toate fațetele sale și multitudinea de subiecte și teme abordate” (p. 8).

În *Argument* (p. 11-17), Liliana Condraticova relevă importanța unei astfel de lucrări în peisajul științific actual, tratând totodată și *Izvoarele de studiu și istoriografia* (p. 15-17).

Intrarea propriu-zisă în subiectul atractiv al cărții se face odată cu apariția capitolului *Alexei Marco. Viața artistului* (p. 21-26). Cercetătoarea afirmă, pentru ca apoi să și dovedească în paginile următoare cu argumente irefutabile, că „Alexei Marco poate fi considerat pe drept cuvânt cel mai renumit și consacrat bijutier din a doua jumătate a secolului XX din RSSM, lucrările căruia fiind păstrate actualmente atât în colecțiile muzeistice și private din republică, cât și în Fondul Plastic al Rusiei. Operele sale se disting printr-un înalt profesionalism stilistic și tehnologic, relevă o deosebită valoare artistică, luând în considerație posedarea impecabilă a tehnicilor și tehnologiilor de prelucrare artistică a materialelor prețioase și de confecționare a bijuteriilor, cunoașterea profundă a proprietăților metalelor și ale pietrelor scumpe, a tendințelor artistice în domeniul designului bijuteriilor” (p. 21).

Alexei Marco a fost unul dintre cei șase copii ai lui Zahar Pavel Marco și Anei Fiodor Golovei, născut la 17 martie 1935 în localitatea Sturdeni, raionul Volontirovca (azi satul Căinari în raionul Căușeni). În vara anului 1949 familia Marco a fost deportată în Siberia, în orașul Tobolsk. Deoarece Alexei nu cunoștea limba rusă (deci nu putea să frecventeze școala), s-a angajat la un atelier în care se lucrau obiecte din fildeș (broșe, pandantive, articole de tutunărie). După 11 ani petrecuți în acest loc, Marco ajunge la Moscova unde își va definitiva studiile (în domeniul *Prelucrării artistice a metalului și lemnului*), iar în 1965 devine membru al Uniunii Artiștilor Plastici din URSS. Ultima parte a anilor '60 Alexei Marco și-o petrece tot la Moscova, unde proiectează și confecționează bijuterii din fildeș, argint, pietre fine sau organice, devenind un „bijutier de referință înalt apreciat de Federația Rusă, dovadă servind participarea frecventă la variate expoziții de artă plastică și decorativă, care s-au desfășurat cu regularitate în orașele unionale” (p. 25). În anul 1970, bijutierul se va stabili definitiv în Moldova, iar până la moartea sa (survenită în anul 1993), Marco a avut o activitate intensă, elaborând diverse piese de bijuterie, participând la câteva ediții ale taberei de creație de la Palanga (Lituania) și la numeroase expoziții de profil, recunoașterea sa atingând cote maxime.

Următoarele capitole sunt dedicate creației artistice a lui Alexei Marco, compartimentată pe tehnici: *Articolele de bijuterie confecționate de Alexei Marco* (p. 27-45); *Sculptura decorativă de proporții mici* (p. 47-50); *Plastica miniaturală în viziunea bijutierului* (p. 51-66); *Opere realizate în tehnica emailării artistice* (p. 67-74).

„Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca”, tom LII, 2013, p. 429–458

Spre sfârșitul vieții, renumele giuvaiergiului s-a sporit la Moscova. Ca dovadă, în anul 1991, în Muzeul din Kremlin din capitala Rusiei au putut fi admirate setul *Moldova* (compus din cercei și colier) și brățara *Amintire*. Colierul (executat din argint și mărgelile de coral) „reprezintă o salbă monetară stilizată și modernizată”, foarte ingenios conceput: „este confecționat dintr-o bară metalică integră răsucită proporțional, acordând senzația unei împletituri/grile decorative. Centrul compoziției înglobează elemente decorative, în special, discuri aplatizate și laminate în formă de monede, de dimensiuni mai mari și dimensiuni mai reduse, asociate cu inserții de coral roșu-portocaliu. Mărgelile de coral posedă mici orificii prin care este strecurată sârma laminată, îndoită în forma unei spirale sau, mai bine spus, forma vrejului de viță de vie... Cârligele de fixare ale inserțiilor și discurilor metalice formează elemente decorative originale care acordă un suflu nou bijuteriei” (p. 36). Descrierea piesei continuă cu alte judecăți de valoare: o importanță deosebită prezintă „motivele ornamentale gravate pe discurile monetare. Aceste simboluri sunt frecvent întâlnite pe prosoapele naționale, covoare, broderii artistice, în decorul pieselor de lemn sau metal (fântâni, garduri, grile etc.), fiind parte integrantă a culturii autohtone. Colierul posedă elemente decorative în formă de spirală ca simbol al continuității vieții, al dinamicii mișcării, vrejul de viță de vie fiind element pur național și concludent pentru țară, economia căreia este bazată, în mare parte, pe viticultură și vinificație. Podoaba posedă și diverse simboluri precum ar fi romburi, cercuri ca emblema solară, linii drepte și intercalate etc.” (p. 36).

Semnalăm și statuetele realizate în fildeș de Alexei Marco care se remarcă prin gingășie și căldură, artistul fiind totodată unic în Moldova în ceea ce privește prelucrarea acestui material.

Expozițiile de artă plastică și decorativă (la care a luat parte bijutierul), alături de piesele expuse, sunt enumerate de la prima (1958) până la ultima (1992) în capitolul *Activitatea expozițională a lui Alexei Marco* (p. 75-83).

O atenție sporită acordă autoarea unui aspect inedit, legat de creația artistului în discuție. Astfel, capitolul *Pictorul Alexei Marco – o fațetă necunoscută a creației bijutierului* (p. 85-90) atestă faptul că dorințele de copil ale lui Marco au devenit realitate, cel puțin pentru un timp: prin anii 1960-1970 acesta a practicat pictura. Iată ce mărturisea artistul la un moment dat: „Din fragedă copilărie nu am avut fericirea de a vizita un muzeu, dar tatăl meu îmi povestea că văzuse pictori care pot desena omul de parcă ar fi viu. Fusesse dorința mea cea mai mare – de a vedea această minune în realitate și de a deprinde arta desenului. În școală mă consideram pictor, eu desenam toate gazetele de perete. Visam să plec la Chișinău să devin pictor, alt vis nu aveam... (Arhiva personală A. Marco)” (p. 23).

Concluziile (p. 91-98) sunt consistente și sintetizează, așa cum se cuvine, conținutul lucrării. „Revenirea la baștină, la începutul anilor 1970, a însemnat pentru A. Marco o regăsire a tradițiilor moldovenești din domeniul prelucrării artistice a metalului, asocierea motivelor autohtone și explorarea aptitudinilor acumulate la Tobolsk, Moscova și Palanga. Din aceste motive, lucrările lui A. Marco – articole realizate manual și netirajate – prezintă veritabile opere de artă comparativ cu piesele produse în mod industrial, în mii de exemplare și lipsite de individualitate” (p. 94), conchide, pe drept cuvânt, Liliana Condraticova. De fapt, Alexei Marco s-a aflat mereu în „căutarea propriului drum de creație și a spiritualului”, fiind un „exponent al timpului său” (p. 95).

În capitolul *Comentarii* (p. 99-128), avem plăcuta surpriză de a întâlni două succinte monografii („schite de portrete”, cum le numește autoarea) ale altor doi celebri bijutieri moldoveni, contemporani cu Marco: Vladimir [Mihailovici] Vasilikov (1941-1995) și Gheorghe Spiridon Cojușnean (1946-). Desigur menirea lor este de a întregi peisajul în care și-a desfășurat activitatea talentatul Alexei Marco.

Bibliografia selectivă (p. 129-133) este succedată de 4 rezumate: în limba română (p. 135-138), franceză (p. 139-141), engleză (p. 143-146) și rusă (p. 147-151), în acest fel volumul fiind accesibil unui număr cât mai mare și mai variat de lectori.

Cartea este înzestrată și cu un util *Indice antroponimic și tematic* (p. 153-156), urmat de peste 20 de pagini de *Anexe*, care cuprind documente (p. 159-180), și, în sfârșit, de un ultim tronson de fotografii, extrem de important pentru conturarea unei imagini cât mai precise legate de activitatea plurivalentă a celui care a fost Alexei Marco, intitulat *Alexei Marco. Galerie de creații* (p. 181-193). Numărul mare de ilustrații care însoțesc textul lucrării pune în valoare atât operele deosebite ale

bijutierului, cât și pe aceea a biografului său, acestea fiind deosebit de utile pentru pătrunderea tainelor creației artistice.

Anca Elisabeta Tatay

Dumitru SUCIU, *Soldați fără uniformă ai Landsturmului românesc și starea protopopiatelor ortodoxe din Transilvania după Războiul Național din 1848-1849*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2011, 313 pag.

Cartea de față reprezintă într-un anumit fel un exercițiu istoriografic în oglindă: interpretează un volum de documente apărut în paralel. Astfel, la editura bucureșteană ASAB, un colectiv de istorici clujeni (Alexandru Moraru, Iosif Marin Balog, Diana Covaci, Cosmin Cosmuța, Loránd Mádly), coordonat de Dumitru Suci, cercetător științific principal la Institutul de Istorie „George Barițiu” al Academiei Române, publica în același an, 2011, volumul de documente intitulat *Revoluția transilvană de la 1848-1849. Date, realități și fapte reflectate în documente bisericești ortodoxe 1848-1850*. În cuprinsul acestei lucrări au fost incluse materiale inedite de o mare valoare științifică, privind impactul revoluției pașoptiste transilvane asupra comunităților ortodoxe române trăitoare în Marele Principat al Transilvaniei, care se conservă în original la Arhiva Mitropoliei Ortodoxe de la Sibiu. Studiul care prefătează acest volum, semnat de profesorul Dumitru Suci, este unul mai curând minimal, în condițiile în care demersul editorilor s-a concentrat pe editarea pieselor documentare (472 de documente) și mai puțin pe o analiză și interpretare la modul aprofundat. Și-a asumat Dumitru Suci trivul, de a duce mai departe cele câteva considerații interpretative schițate în prefața volumului de documente și de a construi un studiu extins în care să valorifice pe larg informația pieselor documentare restituite. În felul acesta s-a născut a doua carte, pe care autorul a dorit să o intituleze *Soldați fără uniformă ai Landsturmului românesc și starea protopopiatelor ortodoxe din Transilvania după Războiul Național din 1848-1849*. Coordonatorul ediției de documente (*Revoluția transilvană de la 1848-1849. Date, realități și fapte...*) și autor în același timp al cărții pe care dorim să o prezentăm în rândurile de față (*Soldați fără uniformă ai Landsturmului românesc...*) a procedat în mod deliberat astfel, deoarece avansează o perspectivă de interpretare care se dorește a fi diferită de grilele de lectură aplicate până acum problematicii de către istoriografia românească. Astfel, Dumitru Suci consideră că denominarea cea mai corectă și mai conformă cu realitatea a participării românilor din Imperiul habsburgic la evenimentele acelor ani de turnură ar fi nu aceea de „revoluție” ci „Război Național”. Cum spuneam, această perspectivă interpretativă este avansată în chip schematic de istoricul clujean în prefața la volumul de documente, pentru a reveni apoi mai pe larg asupra interpretării ca atare, într-o a doua carte.

Faptul că prezenta lucrare are în spate un volum de documente este sugerat încă din titlu, elaborat într-o formulare care denotă spiritul izvorului arhivistic: *Soldați fără uniformă ai Landsturmului românesc...*. Cartea a văzut lumina tiparului la Editura Argonaut, editură clujeană care s-a impus tot mai răspicat în ultimii ani, în peisajul cultural clujean, prin tipărirea unor lucrări de istorie de bună calitate. Structura cărții este una simplă: avem pentru început un text compact de peste 240 de pagini, în care autorul desfășoară propria analiză asupra pașoptismului românesc din Imperiul habsburgic, bazându-se în mod prevalent pe informațiile din volumul de documente (*Revoluția transilvană de la 1848-1849. Date, realități și fapte...*). Urmează un indice de nume, un altul de localități și la sfârșit cuprinsul cărții. Chiar și la o simplă privire asupra structurii acestei cărți, o constatare critică se impune: textul propriu-zis al lucrării este unul compact, cum spuneam, fără a fi împărțit pe capitole (și eventual subcapitole), care ar fi făcut demonstrația mai ușor de urmărit. Această manieră mai puțin obișnuită de elaborare a conținutului unei lucrări științifice, conferă analizei propuse de istoricul Dumitru Suci o aparență de masivitate și sugerează totodată dorința autorului de a-și desfășura argumentația pe un spațiu larg, neglijând însă o minimă sistematizare a materiei tratate, care ar fi fost în profitul cărții.

Indiscutabil, această lucrare semnată de distinsul istoric ale secolului al XIX-lea românesc, Dumitru Suci, va fi citită și comentată în cercurile specialiștilor, a cercetătorilor problematicii, tocmai datorită interpretării pe care o avansează: românii n-au făcut revoluție la 1848-1849, ci „Război Național” (majusculele aparțin autorului)! Este definitoriu pentru întreaga perspectivă interpretativă propusă de autor un pasaj de la începutul cărții: „...substanța care a pătruns în structura și ființa așa-zisei Revoluții române din Marele Principat al Transilvaniei (Ardeal) de la 1848-1849, aflată în desfășurare din octombrie, cu mare intensitate și într-un ritm rapid, i-a impregnat radical caracterul unui adevărat *Război Național* împotriva centralismului maghiar de stat, același fenomen fiind constatabil și în cazurile celorlalte națiuni nemaghiare din Ungaria Coroanei Sfântului Ștefan, declarată în grabă și fără temei mare stat unitar național maghiar centralizat în jurul Pestei sub comanda guvernului și parlamentului ungar, în care ungurii constituiau minoritatea și neungurii majoritatea locuitorilor țării.” Acțiunea românească din acei ani, continuă autorul, a depășit rapid fragmentările provinciale și, pe baza interpretării largi a principiului naționalităților, s-a urmărit ca „toți românii din Ardeal, Banat, Crișana, Maramureș, Bucovina să formeze un singur stat național autonom într-o Austrie Mare federalizată ce cuprindea o bună parte din Europa Centrală și Răsăriteană între Alpii italieni și Carpații români” (pag. 6).

Dezbaterea cu privire la denotația cea mai justă, la interpretarea cea mai adecvată a pașoptismului românesc din monarhia dunăreană este mai veche, așa cum se știe, și nu ne propunem în spațiul restrâns de care dispune o prezentare de carte să o expunem în toate aliniamentele sale. Dorim să reamintim, în treacăt, că cele două componente ale programului revoluției pașoptiste românești – socială și națională – n-au lipsit niciodată din discursul istoriografic de la noi, de dată mai veche sau mai recentă. Este la fel de adevărat și faptul că au existat perioade în care s-a dorit minimalizarea până la excludere a dimensiunii naționale din evoluția istorică românească și maximizarea, în contrapartidă, a dezideratelor de factură socială; așa se poate citi, de pildă, în scrierile istoriografiei românești din anii stalinismului – deceniul șase postbelic al secolului trecut –, în care un eveniment istoric precum revoluția pașoptistă, dar nu numai, trebuia să fie animat în mod fundamental de revendicările sociale ale „maselor largi, populare”.

Abordări mai recente, precum cea propusă de profesorul Nicolae Bocșan, cu privire la semnificația termenilor de „revoluție” și „revoluționar” în autopercepția taberelor angrenate în desfășurările anilor 1848-1849, sunt de natură a limpezi în mod semnificativ dezbaterile istoriografice axate pe acest subiect. Astfel, conform analizelor propuse de profesorul Bocșan, actorii revoluției pașoptiste ardelenice nu și-au denominat propria implicare în evenimente cu termenul de revoluție, calificativul fiind transferat în mod frecvent, în discursul revoluționar al acelor ani, cu titlu peiorativ, asupra „celuilalt”, tabăra adversă. În autopercepția românească, propria participare la evenimente însemna o acțiune legală, constituțională și, din toamna lui 1848, solidarizarea cu armatele imperiale în vederea restabilirii acesteia, în timp ce „revoluționari”, respectiv „rebeli” sunt ungurii, tabăra revoluționară maghiară.

O altă interpretare aparține lui Gelu Neamțu, istoric clujean cu o întreagă carieră dedicată investigării revoluției pașoptiste, care afirmă în studiile și sintezele sale că, în Transilvania, în acei ani, „s-a murit cu arma în mână pentru Dacoromania”. Avem de-a face, așadar, cu un punct de vedere mai apropiat de cel susținut de Dumitru Suci, Gelu Neamțu avansând de asemenea o cheie de lectură care insistă pe primatul dimensiunii naționale în ansamblul acțiunii românești pașoptiste.

Participarea românilor din Transilvania și din celelalte provincii supuse Imperiului austriac la revoluția pașoptistă are privilegiul de a se număra printre subiectele mai generos tratate, în comparație cu altele cel puțin, de istoriografia mai veche sau mai recentă; nu lipsește din literatura acestei teme, pe lângă studii și analize de o evidentă bogăție și diversitate, un corpus de surse de o evidentă consistență, căreia tocmai i s-a adăugat materialul arhivistic din arhivele mitropoliei de la Sibiu, încredințat tiparului sub forma volumului mai sus menționat, coordonat de Dumitru Suci. Această bază documentară mai solidă, de care dispune istoriografia profilată pe fenomenul pașoptist, predispune și la analize din perspective mai novatoare, la inovații metodologice și, nu în ultimul rând la interogări repetate cu privire la fenomen, în ansamblu și în nenumăratele detalii care-l compun. Bogăția restituirii documentare este așadar una stimulativă, ea deplasează demersul istoriografic spre

zona (re)interpretărilor, a reevaluărilor unor locuri comune din dezbaterile cu privire la perioada 1848-1849.

Profesorul Dumitru Suciuc se găsește în poziția privilegiată a istoricului matur, care a cultivat, pe durata unei rodnice cariere de cercetare de jumătate de veac, preocupări legate de fenomenul național din istoria românească a secolului al XIX-lea, a vizitat sursele referitoare la temă până la nivelul în care a achiziționat o deplină familiarizare cu epoca și cu întregul său evantai de probleme. Deținând o asemenea experiență de studiu și de cercetare, avansarea unei interpretări mai aparte asupra pașoptismului românesc din monarhia dunăreană apare ca un fapt firesc și natural, un exercițiu istoriografic care, fără a fi iconoclast, propune ieșirea din viziuni canonice, devenite între timp aproape comode, stereotipe chiar, în literatura de specialitate consacrată subiectului.

Ion Cârja

Dumitru SUCIU (coord.), *Revoluția transilvană de la 1848-1849. Date, realități și fapte reflectate în documente bisericești ortodoxe 1848-1850*, volum întocmit de: Dumitru Suciuc, Alexandru Moraru, Iosif Marin Balog, Diana Covaci, Cosmin Cosmuța, Loránd Mádly, București, Editura ASAB, 2011, 588 pag.

Într-o istoriografie marcată încă de rămăneri în urmă la nivelul publicării surselor primare, apariția unui nou volum de documente înseamnă un indiscutabil pas înainte. Revoluția transilvăneană de la 1848-1849 este unul dintre puținele evenimente ale secolului al XIX-lea care beneficiază de izvoare publicate, dacă nu din abundență, în orice caz, mai numeroase decât pentru alte perioade sau desfășurări evenimentiale din epoca modernă. Adunarea și publicarea mărturiilor din perimetrul etnic românesc cu privire la anii frământați ai revoluției, au început încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea; în timp, revoluției pașoptiste i-au fost dedicate o serie de demersuri restitutive care și-au propus ca finalitate publicarea surselor, dacă ne gândim la documentele despre revoluție publicate de Silviu Dragomir, la seria de documente introduse în circuitul științific de Institutul de Istorie „George Barițiu” al Academiei Române (colectivul *Revoluția de la 1848*) sau la publicarea memorialisticii despre eveniment, pentru a menționa doar câteva dintre proiectele editoriale mai cunoscute pe această zonă. Înscriindu-se în această serie restitativă, volumul de față se particularizează prin conținutul documentelor pe care le publică: surse care pun în lumină impactul revoluției pașoptiste la nivelul comunității românești de confesiune ortodoxă din Transilvania. Editorii volumului preconizează o restituire documentară similară și pentru cealaltă jumătate a națiunii române, de confesiune greco-catolică, pentru ca în felul acesta să se împlinescă în mod firesc un demers dintre cele mai benefice de aducere la lumină a izvoarelor generate de structurile ecleziastice, privind prezența românilor ardeleni în vâltoarea revoluției pașoptiste.

Volumul *Revoluția transilvană de la 1848-1849. Date, realități și fapte reflectate în documente bisericești ortodoxe 1848-1850* apare sub patronajul Institutului „George Barițiu” din Cluj-Napoca al Academiei Române și al Facultății de Teologie Ortodoxă a Universității „Babeș-Bolyai”, specialiștii care au editat lucrarea provenind de altfel de la cele două instituții. Sub raportul structurii, lucrarea se deschide cu un studiu introductiv semnat de Dumitru Suciuc, cel care își asumă și responsabilitatea coordonării întregului proiect editorial, text în care autorul avansează imperativul schimbării perspectivei interpretative asupra acțiunii românești din anii 1848-1849; într-o a doua parte a studiului introductiv, este prezentată sintetic contribuția informațională pe care o aduc documentele publicate în volum. Îngrijitorii ediției au optat pentru împărțirea celor 472 de piese alese spre publicare în două categorii, ordonate ca atare și în cuprinsul volumului. Au rezultat astfel două părți, una formată din rapoarte ale preoților și protopopilor ortodocși, despre evenimentele întâmplate în anii 1848-1849 în raza lor de jurisdicție, a doua conținând documente de sinteză, elaborate sub formă de tabele, care prezintă situația de ansamblu, la nivel de protopopiate. Cele două secțiuni sunt precedate de regeste, ordonate și ele în două compartimente distincte, precum și de o notă asupra ediției. La sfârșit, lucrarea

mai este prevăzută cu un rezumat în limba engleză, precum și cu un indice de localități, care sporește utilitatea cărții ca instrument de lucru pentru viitoarele cercetări asupra subiectului.

Volumul reunește documente păstrate în original la Arhiva Mitropoliei Ortodoxe Române de la Sibiu, fiind, după cum spuneam deja, în cea mai mare parte corespondență, relatări, dinspre nivelul local al structurilor bisericești ortodoxe – parohii și protopopiate – de pe cuprinsul Marelui Principat al Transilvaniei; cea mai mare parte a documentelor sunt în limba română, la care se adaugă câteva piese și în limbile maghiară și germană, reproduse în volum atât în limba originală, cât și în traducere. Dacă astăzi, pentru cercetarea istorică, aceste materiale reprezintă o „bază de date” deosebit de prețioasă, trebuie spus și că în epocă aceste „date, realități și fapte” au fost adunate și păstrate cu o preconizată finalitate justificativ-politică și justițiară în ultimă instanță. Episcopul Andrei Șaguna a cerut aceste date privind distrugerile de bunuri materiale și pierderile de vieți omenești din rândul românilor ortodocși în anii revoluției, pentru a le înainta mai departe autorităților habsburgice în vederea susținerii acțiunii petiționare desfășurate de elitele românilor, în perioada imediat următoare acelor ani de confruntări. Aceste materiale trebuiau să constituie, în această ordine de idei, o ilustrare concretă a sacrificiilor românilor pentru „cauza justă”, pentru atașamentul lor pro-imperial din anii 1848-1849, de pe urma cărora se așteptau de la forurile vieneze măsuri favorabile pentru comunitatea românească din Imperiu.

Documentele înfățișează o radiografie veridică a situației românilor de la finalul revoluției, departe de a fi completă și, o spunea însuși Șaguna în epocă, acuzând faptul că nu toți preoții din subordinea sa au răspuns cu solitudine cererii sale de a transmite rapoarte către episcopie. Publicarea lor este un fapt meritoriu din toate punctele de vedere, prin volumul de față intrând în circuitul istoriografiei române o informație de mare bogăție și diversitate. Lucrarea crește în volum și consistență restituirea documentare privind revoluția de la 1848-1849 în Transilvania și face evenimentul ca atare mai abordabil și din perspective istoriografice mai puțin tradiționale, dar atât de necesare, cum ar fi demografia istorică, istoria mentalităților colective și a imaginarului.

Conținutul documentelor adunate de editori în paginile volumului de față invită inevitabil cititorul de astăzi și la o reflecție asupra prezentului (istoria magistra vitae!). Mesajul care se degajă din istoria sângeroasă a celor doi ani de revoluție transilvană este, pentru cei de astăzi, un îndemn puternic la a exersa valorile democrației, ale toleranței și respectului reciproc, pentru ca relațiile interetnice din Ardeal să nu mai fie bântuite de fantomele trecutului.

O altă noutate propusă de acest volum istoriografiei române contemporane este însăși interpretarea pe care o angajează Dumitru Suciș în deschiderea studiului introductiv. Istoricul clujean propune, nici mai mult nici mai puțin, abandonarea perspectivei tradiționale de interpretare a participării românești la evenimentele anilor 1848-1849, care scotea în evidență caracterul de revoluție în sens european al acestor desfășurări, cu accentul pus în mod prevalent pe dezideratele de factură socială ale maselor. Coordonatorul volumului susține însă, și aici este noutatea, că românii n-au făcut revoluție, în anii 1848-1849, ci război național, pentru apărarea identității lor ca neam expus, asemeni altor nemaghiari din Imperiul Habsburgilor, unor proiecte asimilaționiste care tindeau pe termen mediu și lung să pună sub semnul întrebării însăși ființa lor națională. Dumitru Suciș dezvoltă această interpretare într-o altă carte, apărută concomitent cu cea de față, intitulată *Soldații fără uniformă ai Landsturmului românesc și starea protopopiatelor ortodoxe din Transilvania după Războiul Național din 1848-1849* (Cluj-Napoca, Argonaut, 2011). Chiar dacă este îndeaproape înrudită sub aspect tematic cu precedenta, această lucrare necesită însă o prezentare separată.

Ion Cârja

Ela COSMA, *Nouă luni în Transilvania (decembrie 1848 – august 1849). Generalul Józef Bem în corespondență, proclamații, documente*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2011, 455 p.

Cartea Elei Cosma este o lucrare complexă, bine structurată, extrem de bogată în date și cu statut de pionierat.

Acest volum V de *Biografii istorice transilvane* este plin de substanță istorică, adică de documente care de care mai valoroase, ceea ce mă îndrituiește să afirm că este o „operă de maestru” așa cum în evul mediu se executa una în care calfa depunea toată știința, talentul, sufletul și chiar entuziasmul pentru a fi primită în gildă pe poziția ce o consacra ca maestru de necontestat.

Dr. Ela Cosma este de mult consacrată, însă, alegând o temă contestată, cu un personaj central și mai contestat, a avut ambiția să ne dovedească îndrăzneala, curajul și cutezanța de a aborda un subiect atât de dificil.

Firul roșu al lucrării este strădania autoarei de a fi obiectivă și a menține echilibrul între cei ce l-au urât și cei ce l-au iubit pe generalul Bem. În acest scop, a conceput capitolul VII în care aduce din belșug mărturii pro și contra.

M-a încântat întotdeauna elanul tinereții care vrea să ne redea un fragment de istorie „așa cum a fost”, dar sunt prea bătrân să mai cred în așa ceva. Poți să te apropii, poți să încerci, însă istoricul nu este Dumnezeu, el nu poate evalua toate influențele și cauzele care determină un fenomen sau un act istoric. Poate să descrie pe bază de documente, poate să-și imagineze magnetismul personajului, poate să încerce să-și închipuie *atmosfera*, dar totul este doar o încercare.

Când vom pune punctul final al unei lucrări oarecare, vom constata cu surpriză că avem pe masă un fenomen sau o personalitate *creată de noi*.

Vom avea un Bem al nostru, văzut și înțeles de noi, un Avram Iancu sau un Kossuth Lajos al nostru.

Poate vom izbuti să creionăm un portret general mai clar sau mai confuz, mai întunecat sau mai luminat, însă cine va putea cuprinde în întregime viața sa secretă, intimă, gândurile și aspirațiile sale adânci, planurile sale mărețe și iubirile sale împărtășite sau respinse? Nu, nu e posibil.

Important poate este însă să *încerci*. Și Ela Cosma a încercat.

Conștientă că Bem al ei este imperfect, amendabil și incomplet, a *realizat* totuși *prima* ediție critică Józef Bem din istoriografia română! Nu e puțin lucru.

Dr. Ela Cosma este un *istoric complet*: știe istorie, știe etnologie, știe limbi străine și poate și mai important este că știe să fie deschisă la tot ce e nou și eclatant în specialitatea noastră. Mai deține și un alt avantaj: judecă mereu cu propriul ei cap, căutând adevărul chiar dacă știe că el este iluzoriu în bună măsură sau este pe undeva pe la mijloc, ceea ce nici nu e așa de rău...!

Materialul e imens, nu are sens să-l mai cernem odată, merită doar să mărturisesc că eu rămân la formularea categorică a lui Alexandru Roman: „*Românii nu-i datorează nimic lui Bem.*”

Poate Ilie Măcelaru îi datorează amnistia. Poate o parte din sibieni îi datorează crutarea Sibiului de la incendiere. Dar românii, ca români, ce? 9 luni de ocupație a trupelor Ungariei comandate de Bem au produs ce? Mii de morți, mii de răniți, sute de sate rase de pe suprafața pământului, arse sau dărâmate? În ultimă analiză, omoruri, jafuri, incendii, sărăcie.

Bem a adus mai multă libertate, mai multă egalitate, mai multă frățietate? Nu. A adus în schimb revenirea vechilor stăpâni feudali, transformați peste noapte în „liberali”, ca să poată domina și în noua epocă.

E drept, trebuie studiate însă și aspectele negative și cele pozitive.

Ce nu este permis însă e să transformi negrul în alb.

E drept, Bem a fost respectat. A introdus o disciplină exemplară și a impus o ordine militară. A fost un bun profesionist.

În schimb, armistițiul cu românii nu s-a respectat – a fost de fapt o *capcană*. Și ne mai întrebăm ceva; cu o asemenea ordine și disciplină militară, cum se explică nenumăratele excese împotriva civililor?

Cei ce omorau și incendiau sate fără apărare, nu erau tot soldații generalului Józef Bem?

Sunt fapte reale, confirmate de documente. Probabil că Bem nu cunoștea relațiile etnice din Transilvania. Nu știa că, devenind un *simbol* al uniunii Transilvaniei la Ungaria, lupta pentru un lucru respins de români și de cea mai mare parte a sașilor. Nu știa că 70% din populația Transilvaniei era împotriva uniunii (fapt consemnat într-un document publicat în colecția noastră de documente 1848).

Practic, Bem a fost angajatul lui Kossuth pentru a cuceri Transilvania în folosul Ungariei.

Trupele cu care lupta Bem erau deja fanatizate; exacerbarea superiorității maghiare asupra tuturor celorlalte nații, indusă de Kossuth, a dat și de data aceasta rezultate, ca totdeauna în istorie.

Secuilor, luptătorii săi preferați, le-a promis că le dă pământurile românilor dacă se vor bate bine. Deci, nu putem să-l bănuim pe Bem că, în viclenia sa de comandant de oști, nu era și cinic.

Conflictul cu Kossuth este poate partea cea mai captivantă a cărții. Spun aceasta pentru că istoriografia ungară s-a străduit din răspuțeri și, în trecut, și în prezent, să ascundă sau măcar să estompeze acest fapt pe care dr. Ela Cosma îl pune acum în plină lumină cu atâta profesionalism.

Acesta este marele merit al autoarei și marele merit al cărții!

Dincolo de documentele înfățișate, mi-ar fi plăcut însă și unele comentarii mai extinse, deși recunosc că ar fi fost o chestiune mai delicată.

Despre curajul și eroismul lui Bem, ar mai fi multe de spus, dar să rămânem la constatarea că era totuși un *mercenar* și încă unul plin de talent militar.

Aici mă simt însă obligat să constat și *curajul* acțiunii kamikadze a eroului de la Monor: *Ștefan Echim*. Când acesta a tras cu pușca de vânătoare în Bem, el știa ce consecințe va avea gestul său. Dar a făcut-o.

Cu privire la acest gest, se ridică o gravă problemă de etică militară. Riposta unui militar cum era Bem cerea pedepsirea atentatorului, dar să ordoni măcelărirea a zeci de oameni nevinovați, femei, copii și bătrâni, doar locuitori ai satului, nu dovedește o impecabilă *onoare* militară.

Consider că ridicarea unei statui lui Șt. Echim la Monor și în memoria celor exterminați ar fi o faptă binevenită de demnitate și mândrie națională.

Și apropo de statui; statuia de la Budapesta cu lupta de la Simeria mi se pare o provocare iredentistă atunci când pe ea scrie: „fără podul de la Piski nu este patrie maghiară”. Astăzi, mie, înscrisul îmi sună de parcă aș citi pe statuia unui general neamț din inima Berlinului: – „Fără Alsacia și Lorena nu este patrie germană”.

Ca să fim obiectivi, să recunoaștem că în fața *Tribunalului Istoriei* acțiunile lui Bem din Transilvania se vor bucura totuși de circumstanțe atenuante:

1. Era convins că lupta sa aici va servi Poloniei, țara sa de baștină;
2. În luptele din Transilvania el, ca mercenar, primea ordinele de la Kossuth;
3. Nu a cunoscut relațiile etnice din Transilvania.

Încă nu știm dacă era la curent cu ordinul lui Kossuth ca, în timpul tratativelor cu românii, Hatvani să-i atace și să-i nimicească.

Ce este însă sigur e că la plecarea din Ardeal nu și-a iertat că nu a cucerit Munții Apuseni – o greșeală pe care a plăns-o amarnic...

Și, în fine, este tot atât de sigur că în preajma tratativelor cu Bălcescu, atunci când se vorbea de proiectul de pacificare, Bem declara: „*Eu pentru români nu am decât gloanțe și tunuri!*” (Teodor V. Păcățeanu, *Cartea de Aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. I, ed. II-a, Sibiu, 1904, p. 616).

În încheiere, sugerăm ca între textele pro și contra ale contemporanilor lui Bem autoarea să introducă și un text scurt descoperit de Nicolae Iorga la Deva pe o *Biblie* de la 1688, pe care un preot român, contemporan cu evenimentele de la 1848-1849, însemna următoarele: „Iară după ce odată să biruisă puterea Ungurilor, venind din Țara-Ungurească un ghegeneral ungur cu nume *Biem*, au biruit Țara-Ungurească și tot Ardealu cu Ungurii săi, atât pe ai Împăratului, cât și pe Români; numai un *prefect* cu nume *Avram Iancu* au ținut *bătae* cu Ungurii în partea *Moșului*, *Muntenilor Abrudului* și *Oșfânbăii*, carele au și bătut în trei rânduri pe Ungurii ce s-au fost dus pe el mulțime multă ca să-l birue; i-au bătut, zic, foarte rău, într-atât cât nice p-aproape de partea *Moșilor* nu cutează Ungurii să prea șază. Iară în anul 1849 după Sânt Petru, venind ajutor dela Înnălțatul Împărat Muscălesc Nicolae, și în jos de la Înnălțatul nostru Împărat cel tiner Franți-Iosif, în care de odată să frânsă puterea Ungurilor, fujind cei mai mari ai lor pe la Turci și pe alte locuri străine...”

Concluzia lecturii unei astfel de cărți este că, pentru un specialist, se dovedește a fi o adevărată mină de aur, iar pentru un nespecialist un izvor de întrebări și de nedumeriri.

Pentru un cercetător bătrân ca mine este însă extrem de reconfortant să știu că la departamentul de istorie modernă se află o colaboratoare atât de capabilă și cu așa de largi perspective de dezvoltare.

O carte atât de masivă și complexă este, așa cum am spus la începutul prezentării, *o operă de maestru*, dintre acelea care s-ar cuveni a fi premiate cu un premiu al Academiei Române.

Este corect să vedem în Ela Cosma ceea ce eu am văzut demult – un istoric de rasă și o luptătoare pe baricadele istoriografiei noastre atât de șubrezită de unii și de alții, din afară și din interior în ultimii 22 de ani.

Ela Cosma a încetat de mult a mai fi o *tânăără speranță*. Acum este o *certitudine matură* de care, mărturisesc sincer, sunt mândru și, așa cum eu am considerat colectivul de la '48 drept o familie a mea, aș dori ca și dr. Ela Cosma să simtă la fel și să mențină, în aceste vremuri confuze, neliniștite și îngrijorătoare, spiritul de echipă pe care l-au sădit iluștrii noștri înaintași, Silviu Dragomir și Ioan Lupaș, cu multe decenii în urmă...

Gelu Neamțu

Dumitru SUCIU (coord.), *Biserică școală și comunitate ortodoxă în Transilvania în epoca modernă. Documente. Protopopiatul Cetatea de Piatră și Eparhia Sibiului. Corespondență 1849-1874*, vol. II/1, întocmit de Dumitru Suci, Alexandru Moraru, Iosif Marin Balog, Vlad Popovici, Cosmin Cosmuța, Flaviu Vida, Nicoleta Han, Loránd Mádly, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2011, p. 625.

Cu riscul de a reitiera un truism îmi încep succinta prezentare prin a afirma că istoriografia română suferă încă de mari lacune sub raportul editării colecțiilor de documente primare, etapă absolut necesară în procesul evoluției cercetării istorice într-un plan superior, astfel încât orice contribuție de gen este salutară. Volumul de față, intitulat *Biserică școală și comunitate ortodoxă în Transilvania în epoca modernă. Documente. Protopopiatul Cetatea de Piatră și Eparhia Sibiului. Corespondență 1849-1874*, are așadar, meritul de a contribui la completarea unei baze documentare încă deficitară sub raport cantitativ. Colectivul care l-a editat consacră o colaborare laudabilă între cercetători ai Departamentului de istorie modernă din cadrul Institutului de Istorie „George Barițiu”, respectiv Dumitru Suci, Marin Balog și Loránd Mádly, și specialiști din domeniul teologiei ortodoxe, prof. univ. Alexandru Moraru și foștii doctoranzi ai domniei sale, Cosmin Cosmuța, Flaviu Vida și Nicoleta Han. Printre editori îl întâlnim și pe tânărul istoric Vlad Popovici, fidel colaborator al Institutului de Istorie din Cluj. Simpla enumerare a editorilor impune cel puțin o remarcă și anume că avem de a face aici cu doi maeștri în domeniu și de o parte, și de alta: Dumitru Suci și Alexandru Moraru și cu mai tinerii lor colegi – discipoli în cercetarea științifică.

Volumul din fața noastră poartă numărul II/1, arătându-ne că drumul editării acestui gen de documente a fost deschis deja printr-un volum anterior (I), în vreme ce acel I (arab) ne lăasă speranța continuării demersului inițiat. De altfel, editorii își propun ca într-un viitor cât mai apropiat să publice corespondența protopopiatului Chioar cu Sibiul și pentru perioada ulterioară, respectiv pentru anii 1875-1914. Volumul de față este parte a unui program de cercetare ambițios, creionat cu câțiva ani înainte de către coordonatorii săi, cercetătorul Dumitru Suci și prof. univ. Alexandru Moraru. Denumirea generică a acestui proiect de cercetare este una foarte generoasă: *Biserică, școală și comunitate ortodoxă în Transilvania în epoca modernă*, anunțând intenția colaboratorilor de a reconstitui – în formă documentară într-o primă fază – viața satului românesc ortodox în epoca modernă, nu doar sub aspect ecleziastic și spiritual, ci și din perspectiva implicării sale în mișcarea național-politică și de emancipare culturală, cea din urmă reconstituibilă prin prisma importanței acordate educației și organizării școlare, atât la nivel local, cât și la nivel protopopial și episcopal. Primul volum din seria documentară menționată (I) a văzut lumina tiparului în anul 2005, purtând titlul: *Crâmpoie din istoria Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania. Eparhia Sibiului către Protopopiatul Solnoc II. Corespondență (10 octombrie 1845 – 20 decembrie 1874)*. Cele două volume de corespondență bisericească, instituțională și teritorială apărute până în prezent pun la dispoziția cercetătorilor documente inedite foarte variate din punctul de vedere al conținutului, editorii operând mai puțin cu criteriul tematic, cât mai ales cu criteriul cronologic și teritorial.

Revenind la lucrarea de față, menționăm că se impun câteva precizări punctuale: ea conține un număr de 467 piese documentare împărțite în două categorii: corespondența bisericească propriu-zisă (436 documente) și protocoalele protopopiale împreună cu rapoartele școlare ale protopopiatului, respectiv inspectoratului școlar al Cetății de Piatră pentru anii 1849-1874 (în total alte 31 documente). Documentele cuprinse în volum au fost adunate din 2 fonduri arhivistice: fondul *Consistoriul* din Arhiva Mitropoliei Ortodoxe de la Sibiu și fondul nr. 142 – *Protopopiatul Ortodox Cetatea de Piatră* – din cadrul Serviciului Județean Maramureș al Arhivelor Naționale. Volumul se deschide cu un studiu introductiv semnat de către reputatul cercetător științific Dumitru Suciu, urmat de o notă asupra ediției și două serii de regeste, care reflectă în fapt organizarea materialului în două categorii de documente: I. categorie corespondența bisericească obișnuită dintre parohi, enoriași și superiorii lor bisericești; dintre protopop și forurile episcopale; a II-a categorie (împărțită la rândul ei în două subcategorii: bisericești și școlare) o reprezintă – așa cum menționam mai devreme – protocoalele protopopiatului Cetatea de Piatră pentru anii 1849-1874, urmate de rapoartele școlare sau protocoalele inspectoratului școlar al Chioarului corespunzătoare aceluiași interval. Regestele sunt destul de extinse, sporind astfel gradul de accesibilitate la informații și adresându-se nu doar specialiștilor, ci și cititorului neavizat, dar interesat de subiect sau de regiune, dintr-un motiv sau altul. Urmează documentele propriu-zise care însumează aproximativ 500 de pagini. Ele sunt ordonate cronologic, primul document fiind datat 27 mai 1849, iar ultimul 4 decembrie 1874. Segmentul de timp ales de către editori coincide cu perioada păstoririi ierarhilor Andrei Șaguna și Procopie Ivacicovici. Cea mai mare parte a actelor sunt în limba română, existând câteva și în limbile maghiară și germană, redată atât în limba originală, cât și în traducere. S-a optat pentru transcrierea și ortografierea modernizată a textului de epocă, conform normelor de transcriere utilizate de specialiști pentru documentele de secol XIX, păstrându-se atât cât a fost posibil limbajul arhaic care dă savoare și frumusețe textului de epocă. Rezoluțiile sau adnotările formulate de Consistoriul de la Sibiu, de cele mai multe ori pe verso-ul sau pe marginea documentelor, prezintă informații importante, pentru că oferă răspunsuri și soluționări la chestiunile din teritoriu și se regăsesc redată integral în notele de subsol.

Indicele de localități urmat de cel de nume – întocmiți după toate exigențele științifice în vigoare – încheie volumul, sporindu-i valoarea și utilitatea printr-o elaborare atentă și riguroasă. Lucrarea de față este una cu greutate atât sub raport calitativ, dat de valoarea informațiilor inedite pe care le pune la dispoziția specialiștilor, dar și prin condițiile grafice deosebite de editare, cât și sub raport cantitativ, prin numărul de documente (467), totalizând 625 de pagini dintre care aproximativ 500 sunt rezervate corespondenței bisericești, restul împărțindu-se între studiul introductiv, regeste și indici.

Corespondența bisericească instituțională, respectiv cele 436 documente, cuprinde corespondența dintre parohi și protopop, parohi-protopop și forurile episcopale. Lecturarea acestui tip de documente evidențiază eforturile episcopului, mitropolit mai apoi, Andrei Șaguna, în care își implică și protopopii, de modernizare a eparhiei ortodoxe române transilvănene, în sensul impunerii unei administrații eficiente, racordarea parohiilor și a instituțiilor bisericești și școlare la cerințele timpului. De asemenea, documentele cuprinse în acest volum, dar și în precedentul vor putea avea o contribuție semnificativă în identificarea parohilor și a protopopilor ortodocși din nordul Transilvaniei, a rolului fiecăruia dintre aceștia în istoria locală, dar și în mișcarea de emancipare politico-națională românească din Transilvania celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea.

Întregul volum, întocmit cu meticulozitate științifică și cu respectarea normelor academice consacrate, se remarcă printr-o deosebită organizare și sistematizare a materialului documentar, lăsând să se întrevadă efortul intelectual susținut și cantitatea de muncă apreciabilă care stau la baza unui astfel de demers științific. Toate acestea plasează volumul de față, ca și pe cel precedent și, prin urmare, întregul proiect intitulat *Biserica, școala și comunitate ortodoxă în Transilvania în epoca modernă* în vecinătatea colecțiilor documentare de gen apărute sub egida Academiei Române cum ar fi *Mișcarea națională a românilor din Transilvania* sau *Revoluția de la 1848*.

Publicarea volumului de față îmbogățește istoriografia românească contemporană cu documente inedite, de o largă diversitate tematică, care vor contribui la completarea imaginii de

ansamblu a istoriei instituționale și a celei sociale, oferind date noi demografiei istorice sau istoriei învățământului românesc ortodox din Transilvania modernă.

Iată că după cele 5 volume de *Corespondență Șaguna*, proiect care îl are ca mentor pe prof. univ. Nicolae Bocșan și care s-a materializat într-o colaborare de succes între istorici și teologi clujeni, o altă întreprindere științifică ce adună la un loc alți istorici și teologi ortodocși este pe cale de a se instituționaliza. Și un proiect, și celălalt au ca obiectiv fundamental să contribuie la completarea imaginii veridice asupra Bisericii și a întregii societăți ortodoxe române în epoca modernă. Urăm succes inițiatorilor și așteptăm conturarea unui răspuns la invitația pe care o lansează în studiul introductiv al volumului de față Dumitru Suciu: aceea de a fi demarat un demers științific similar pentru Biserica greco-catolică, în sensul întocmirii unei serii de documente care să cuprindă toate actele și corespondențele de pe teritoriul Provinciei Române Unite cu Roma din Transilvania și Ungaria. Publicarea paralelă, concertată teritorial și instituțional, a două serii documentare care să surprindă în mod exhaustiv, în toate aspectele lor, viața și activitatea celor două biserici românești ar fi un demers științific extrem de util și benefic pentru istoriografia românească.

Mirela Popa-Andrei

Nicoleta PLOȘNEA, *Biserici, școli, comunități rurale românești din Covasna și Harghita (1850–1918)*, Editura Grai Românesc, 2012, 482 pag.

Cartea reprezintă rodul a cinci ani de muncă asiduă și temeinică depusă de autoare de-a lungul studiilor doctorale urmate în cadrul Institutului „George Barițiu” din Cluj-Napoca. Scrisă cu meticulozitate, inteligență și spirit sintetic, lucrarea acoperă în totalitate subiectul, oferind spre lectură un riguros elaborat științific. După cum reiese din titlu, în cele 343 pagini de text și 110 pagini de anexe sunt cuplați trei poli vitali: biserica, școala și satul românesc din Covasna și Harghita. „Triada” existenței românești, *sat-biserică-școală*, este reconstituită de autoare în mod autentic și veridic sub toate aspectele: politic, economic, social, cultural, demografic, ecleziastic și școlar.

Motivația lucrării a fost determinată, după cum aflăm de la pag. 343, de un îndemn lansat în anul Unirii de un tânăr student din Toplița Română, Dumitru Antal, viitorul arhiereu-vicar Emilian Antal, nepotul patriarhului Miron Cristea: „Când viața nu ne poate servi în fiecare deceniu cu evenimente istorice, suntem datori să le cunoaștem pe cele trecute, ca cel puțin indirect să ne hrănim sufletul, punând în lucrare cât mai deasă sentimentul dragostei de neam până se transformă în straja demnității și caracterului de român.”

Cel puțin două aspecte inovative au fost atinse prin această carte. Primul este acela că introduce în circuitul științific informații inedite, extrem de bogate. Ele provin din arhivele civile și bisericesti din Harghita, Covasna, Mureș, Alba, Cluj, Sibiu, precum și din colecția de documente de la Centrul Ecleziastic de Documentare „Nicolae Colan” din Sfântu Gheorghe. Lucrarea se înscrie în istoriografie pe direcția de cercetare axată asupra zonei Covasna-Harghita și completează cu informații vaste lucrările consacraților: Ioan Ranca, Ana Grama, Ioan Lăcătușu, Ioana Cristache-Panait, Elena Mișu, Liviu Boar, Ana Doboreanu, Vasile Lechințan, Dorel Marc. Al doilea aspect inovativ este acela că implementează o bază de date combinate (istorice, demografice, statistice, școlare, bisericesti) cât se poate de cuprinzătoare referitoare la zona investigată. Prin asamblarea izvoarelor primare și secundare, baza de date crește constant și permite reconstituirea unui spectru larg de variabile precum: structura etnică, structura confesională, convertirile religioase, natalitatea, mișcarea populației, ponderea copiilor care știau să scrie și să citească, frecvența școlară etc.

Sub aspectul conținutului, structura cărții este: 5 capitole plus concluzii, anexe, bibliografie și un rezumat în limba engleză. A apărut în condiții grafice foarte bune la Editura Episcopiei Ortodoxe a Covasnei și Harghitei. Prefața lucrării este semnată de cerc. șt. I dr. Dumitru Suciu, conducătorul științific al tezei de doctorat. La final sunt incluse un index al localităților din scaunul Ciuc și Odorhei și două hărți ilustrative cu protopopiatele din Harghita și Covasna. Aceasta nu este însă prima apariție

editorială a autoarei; în anul 2010 Nicoleta Ploșnea împreună cu d-ul Ioan Lăcătușu au îngrijit un volum de 1.200 de pagini cu prilejul aniversării a 15 ani de la înființarea Episcopiei Ortodoxe Române a Covasnei și Harghitei, intitulat *O candelă în Carpați*.

Capitolul 1, *Cadrul geografic-istoric. Scaunele secuiești între 1850-1918* are un caracter introductiv. Aici remarc mai ales analiza pe care autoarea a făcut-o fenomenului emigrării. Proces intens, de-o parte și de alta a Carpaților, emigrația a avut ca destinație România pentru românii plecați din comitatele Ciuc și Trei Scaune și America pentru cei plecați din Odorhei, aceștia din urmă călăuziți de celebra lozincă a vremii „Mia și călătoria”. Sursele utilizate, registrele de evidență ale pașapoartelor, au fost valorificate la maximum, dovadă stând numeroasele tabele cu situația emigranților pe localități din anii 1891, 1900, 1903 sau 1910.

O parte consistentă a cărții o reprezintă capitolul 2, intitulat *Bisericele românești din protopopiatele Trei Scaune, Odorhei, Ciuc-Giurgeu, Reghin (1850-1918)*. Autoarea nu s-a lăsat copleșită de cantitatea mare a surselor consultate: inventare ale bunurilor și averilor bisericești, protocoale școlare, circulare episcopale și școlare, rapoarte protopopiale, monografii ale unor comune bisericești, șematisme, rapoarte notariale, recensăminte, corespondență bisericească, registre parohiale de stare civilă, conspecte școlare, liste cu veniturile și cheltuielile parohiilor. A urmărit sistematic, *à la longul* și cât mai exhaustiv, numărul credincioșilor, preoții slujitori, școala și docenții, salarizarea și starea materială și socială a preoților ortodocși și greco-catolici din „Secuime”. A reconstituit cu migală din maldărul de documente biografiile protopopilor Petru Pop din Brețcu (1835-1853), Ioan Petric din Brașov (1861-1872), Ioan Băloiu din Poiana Sărată, Elie Câmpeanu din Subcetate (1898-1916) și ale unui număr mare de preoți locali ortodocși și greco-catolici.

În ciuda tuturor greutăților, românii au reușit edificarea unei biserici de piatră în Toplița, începută în anul 1865, sfințită în 1900 și pentru a doua oară în 1903, unde au slujit dinastii de preoți precum familia Popeștilor și familia Maierilor. La Tulgheș, în 1882 s-a ridicat o biserică de piatră, restaurată în 1904 prin donarea de 10.000 de coroane de către marele proprietar și comerciant din localitate, Augustin Dobreanu. S-au găsit soluții alternative pentru susținerea școlii și bisericii în Dobolii de Jos, Întorsura Buzăului și Poiana Sărată. S-au îmbunătățit școlile din Corbu (1875), Sârmaș (1880), Voșlobeni (1872), s-au edificat case parohiale în Alfalău (1879), Dămuc (1875), Tulgheș (1881). Au fost încropite mici fundații menite să asigure progresul românilor, de pildă fondul cultural creat în 1875 de Vasile Bașotă (1836-1906), judecător la Odorheiul Secuiesc (pag. 153).

Agricultura, exploatarea și prelucrarea lemnului, oieritul, plutăritul și comerțul au fost principalele ocupații ale locuitorilor, prezentate detaliat în capitolul 3, *Satul românesc din „Secuime” – obște bisericească și ctitor de școli (1850-1918)*. Bogatele rezerve de ape minerale, precum și situarea la înțetăierea drumurilor comerciale și poștale ce leagă sud-estul Transilvaniei de Moldova și Muntenia au oferit locuitorilor tot atâtea surse de câștig. O afacere profitabilă a reprezentat-o în zonă păstoritul. Cele două centre, Covasna și Brețcu, se pot compara cu cele din Mărginimea Sibiului. Ciobanii români bârsani, așa-numiții „bârsani brețcani”, și-au dobândit o reală faimă în zonă.

Un subcapitol distinct este dedicat lui *Elie Cristea, exponent al generației tinere din comunitățile românești în lupta pentru dreptate, libertate și unitate națională*. Se reconstituie implicarea lui Elie Cristea în Procesul Memorandului sau în Congresul studenților universitari români de la Constanța, din 10-13 septembrie 1894.

Foarte bine realizată este partea dedicată *Învățămintului confesional din protopopiatele românești din Covasna și Harghita (1850-1918)*. În acest capitol, analiza s-a concentrat pe probleme precum: legislația școlară și implicațiile legii Trefort din 1879 și ale legilor lui Appony din 1907, frecvența școlară, pregătirea profesională și statutul învățătorilor, situația materială a școlilor (localul, mobilierul, cărțile, rechizitele etc.), salarizarea învățătorilor. Sunt ilustrate o mulțime de situații concrete: existența unei școli mixte româno-maghiare la Hăghig între anii 1868-1869 (pag. 214); înființarea și funcționarea în scaunul Ciuc a primei școli pentru deficienți de vâz și de auz din Transilvania, datând din anul 1845 (pag. 275); activitățile de mecenat în folosul școlii, bisericii și casei parohiale ale prințului sârb Miloș Obrenovici, ctitor în 1843 al bisericii din Vâlcele, după ce s-a vindecat aici în urma tratamentului cu ape minerale (pag. 291).

În încheiere, capitolul 5 subliniază participarea *preoților, învățătorilor și credincioșilor din Covasna și Harghita în timpul Primului Război Mondial și la Unirea Transilvaniei cu România de la 1 decembrie 1918*. Citind aceste pagini finale, te pătrunde o emoție adâncă datorată unui anume tip de suferință, specific zonei. Analiza numeroaselor monumente și cimitire scoate la iveală lupta și suferințele românilor. Au fost oameni care au suferit istoria în loc s-o trăiască, deportați, cu domiciliul forțat, arestați, înfruntând ani grei de închisoare, oameni numiți de autoare „morții-vii ai satelor românești”, ale căror morminte rămân deschise spre grăire și mărturie (pag. 15). Poate și de aceea, episcopul Ioan Selejan descria zona extrem de sugestiv ca fiind „un spațiu în care s-a suferit mult, și poate, tocmai de aceea izvorăsc atâtea râuri din munții de aici; ele sunt rodul lacrimilor vărsate în acest pământ românesc.”

În concluzie, cartea este scrisă într-un stil propriu, cu cuviință și discernământ, autoarea știind cum să armonizeze cele cinci părți care o alcătuiesc. Tratarea până în cele mai mici amănunte a fiecăruia dintre cei trei poli de analiză, *Biserica, Școala și Satul*, utilizarea unei bibliografii complete și a unui aparat critic corect întocmit, bazat pe 1351 note de subsol, fac ca acest volum să reprezinte o contribuție de referință în istoriografie.

Daniela Deteșan

Gheorghe IANCU, *Omul politic și de cultură Valeriu Braniște, vol. I, 1869-1896*, Timișoara, Editura de Vest, 2012, 958 p.

Activând de-a lungul timpului ca cercetător al istoriei moderne românești și central-europene, am publicat monografii de oameni politici, volume de documente și de corespondență și articole privitoare la istoria modernă a României.

Ca o constatare de principiu, subliniez faptul că lucrarea de față este încheată, bine structurată și scrisă, cu o mare cantitate de inedit.

Faptele și evenimentele, redate cu obiectivitate, nu sunt prezentate izolat, ci încadrate, cu tact, în cadrul general de evoluție a societății, a mișcării naționale a românilor din Ungaria. Aceasta din urmă avea deja și scotea mereu personalități de prim rang. Timpul a demonstrat că liniile principale pe care s-au mișcat actorii politici români au fost cele realiste și de substanță.

Gheorghe Iancu îl urmărește pe Valeriu Braniște de la naștere – 1869 – și până la ieșirea acestuia din închisoarea de la Vác – iunie 1896. Sursele istorice folosite de autor sunt bogate și variate, iar scrisul este plăcut, captivant pe alocuri. Notele sunt întocmite cu profesionalism și cu știință.

Volumul are două părți distincte, care se susțin una pe cealaltă. Prima parte constituie un studiu istoric, împărțit la rândul lui în trei capitole care reconstituie viața și activitatea lui Valeriu Braniște, în intervalul de timp precizat. Se impun aici informațiile despre familia sa, despre școlile urmate, primare, liceale și universitare, despre materiile studiate, despre perioada în care a fost profesor la Liceul ortodox din Brașov și redactorul ziarului „Tribuna” din Sibiu (Cap. I).

Capitolul al doilea este dedicat activității lui V. Braniște la gazeta „Dreptatea” din Timișoara (ianuarie 1894 – martie 1895). El a fost redactor-responsabil și editor al ziarului.

Pe parcursul acestui capitol, autorul îi prezintă opiniile în legătură cu instituțiile statului, represive față de români, cu activitatea Partidului Național Român, cu relațiile românilor cu celelalte minorități din țară. Un loc aparte în capitol îl ocupă prezența lui V. Braniște la procesul Memorandului de la Cluj (mai 1894) și, de asemenea, procesul de presă intentat acestuia în decembrie 1894, în calitatea lui de redactor al ziarului. Sunt aspecte extrem de puțin cunoscute în istoriografia română.

Capitolul al treilea tratează lunile (14 la număr) petrecute în închisoarea din Vác. Atmosfera din celulă, raporturile cu memorandiștii închiși acolo, cu familia, sunt ale momente inedite ale lucrării.

Partea a doua a volumului se compune din anexe cu cuprind acte personale ale lui V. Braniște și 380 articole publicate de el în „Dreptatea”. Acolo unde a fost cazul, autorul a întocmit note

explicative și a prezentat traducerea expresiilor existente în text, din limbile germană, latină și maghiară. Lucrarea se încheie cu un glosar și un indice de nume și locuri.

În concluzie, lucrarea la care ne referim este extrem de valoroasă sub raport științific, prin scris, documentare și originalitate.

Dumitru Suciu

KRISTÓF Szongott, *Orașul liber regal Gherla (1700-1900), metropola Armeano-Maghiară*, vol. III, volum tradus de Andreea Ghiță și îngrijit de Lucian Nastasă, București, Editura Ararat, 2012, 362 p.

Marele cărturar Kristóf Szongott (1843-1907), director al Școlii Armene, iar apoi profesor la Gimnaziul principal din Gherla, fondator al revistei „Armenia” și al Muzeului Armean din aceeași localitate, s-a dedicat întru totul studierii și conservării culturii acestui grup etno-cultural. Ne-am oprit pentru moment asupra volumului *Monografia orașului liber regal Gherla, Metropola Armeano-Maghiară (1700-1900)*, recent apărut la Editura Ararat, ca parte a unui ciclu de restituții, fără a stăruia asupra datelor referitoare la autor, mai ales că s-au scris mai multe lucrări care fac cunoscute cititorilor personalitatea omului de cultură armean Kristóf Szongott, precum cele ale lui Madeleine Karacașian (*Cu și despre armeni*), Bogdan Căuș (*Figuri de armeni din România*), Constantin Albinetz (*Identități în dialog: Armenia și armenii din Transilvania*) ș.a. Volumul *Monografia orașului liber regal Gherla, metropola armeno-maghiară (1700-1900)* este parte a monografiei *Orașul liber regal Gherla [Szamosujvar szab. Kir. Varos Monographiaja]*, de Kristóf Szongott, tradus acum din limba maghiară de Andreea Ghiță și îngrijit de istoricul Lucian Nastasă-Kovács. Volumul este o restituire binevenită, o carte adresată tuturor celor interesați de trecutul acestui grup etno-cultural.

Necesitatea apariției acestei lucrări a fost dată, după cum remarcă autorul în prefața lucrării, de numărul redus al scrierilor despre armenii din Transilvania, cu toate că – scrie acesta – „destinul nostru este atât de interesant și plin de tâlc”. Nu s-au schimbat multe din acest punct de vedere de-a lungul anilor, istoria armenilor din Transilvania fiind în continuare un subiect care nu s-a bucurat de prea multe abordări istoriografice, în pofida influenței pe care au avut-o aceștia asupra creșterii economice, urbanizării și modernizării Transilvaniei.

Studiul introductiv, realizat de istoricul Lucian Nastasă-Kovács, conține o prezentare succintă a istoriei armenilor, cu menirea de a populariza trecutul acestui grup etno-cultural.

Volumul are un caracter de cronică a localității, suficient pentru a oferi bogate repere asupra istoriei și mai ales asupra complexității civilizației, prin riguroase incursiuni în ceea ce privește etnografia, structurile sociale, asociațiile religioase, educația, religia, literatura, muzica, cutumele și multe altele. Lucrarea conține numeroase ilustrații reprezentative pentru acea perioadă, majoritatea cu caracter inedit și – acum – chiar cu valoare de document.

Lucrarea este structurată în trei părți, cea dintâi prezentând sosirea armenilor în Ardeal și stabilirea acestora la Gherla. Ni se oferă astfel informații despre castrul roman și Cetatea Martinuzzi, precum și despre vestigiile arheologice și arhitectonice găsite în acea zonă.

În cea de a doua parte, autorul prezintă date despre Gherla istorică, efectuează incursiuni în viața culturală, socială, economică și politică a vremii. Totodată, furnizează referințe valoroase despre Societatea Tăbăcarilor din Transilvania, prezintă regulamentul de funcționare a acesteia, precum și informații utile referitoare la specificul economiei armenesti din perioada respectivă, cum ar fi industria manufacturieră sau formule de organizare a negustorilor, îndeosebi sub forma societăților. O mare parte a acestui capitol este dedicat aspectelor religioase, relevând importanța factorului spiritual-confesional în viața armenilor din Gherla, care asemenea majorității covârșitoare a armenilor din Transilvania au îmbrățișat confesiunea armeno-catolică.

În finalul lucrării, autorul efectuează incursiuni în viața cotidiană și culturală a orașului. Cititorii interesați de cultura armenescă vor deveni, prin lectura acestei cărți, familiari cu literatura, tradițiile, muzica și înțelepciunea populară a acestei etnii.

Deși scrisă cu peste un veac în urmă, cartea oferă multe informații utile, deopotrivă istoricilor, cât și celor interesați de acest grup etno-cultural. Lucrarea conține numeroase mărturii despre trecutul, dar și epoca contemporană a autorului, toate acestea dând măsura specificului comunităților de armeni din întreaga Transilvanie.

Claudia Dărăban

Gavin BOWD, *Un géographe français et la Roumanie. Emmanuel de Martonne (1873-1955)*, Paris, France, L'Harmattan, 2012, 217 p. ISBN 978-2-296-96421-1

« *La renommée n'est pas dans le nombre de ses publications, mais dans leur valeur* »
Emmanuel de Martonne

Professeur de langue et littérature française à l'Université de Saint-Andrews (Ecosse), Gavin Bowd a découvert la Roumanie au début des années '90 du dernier siècle et il est tombé sous son charme. Intéressé par la complexité des rapports historiques franco-roumains, G. Bowd a consacré plusieurs de ses ouvrages à ce vaste sujet : *Paul Morand et la Roumanie* (2003, édition roumaine 2008) et *La France et la Roumanie communiste* (2009). Le livre *Un géographe français et la Roumanie. Emmanuel de Martonne (1873-1955)*, publié en juillet 2012, n'est donc que le dernier né d'une série de travaux consacrés aux liens qui se sont établis le long du temps entre Paris et Bucarest.

Cette monographie joue depuis le début sur plusieurs registres, car elle se veut à la fois une biographie exhaustive d'une grande personnalité française, un des pères fondateurs de la géographie physique, ainsi qu'une description minutieuse de la naissance et de l'évolution d'une discipline et d'une école scientifique – la géographie – dans la (Grande) Roumanie de la fin du XIXe – première moitié du XXe siècle. Elle décrit également la formation des réseaux scientifiques internationaux, ainsi que l'influence des universitaires sur la vie sociopolitique, économique et géostratégique de l'Europe. C'est donc un ouvrage qui parle d'un homme (Emmanuel de Martonne), de deux pays indissolublement liés (la Roumanie et la France), des institutions qui forment l'élite (les universités) et d'une science (la géographie).

Tous ces points forts sont développés dans les cinq grands chapitres qui composent le livre et qui font voyager le lecteur à travers le temps et l'espace.

Dans la première partie, intitulée *Vers la Grande Roumanie*, l'auteur nous fait découvrir la mise en place de la carrière académique d'Emmanuel de Martonne – il a rejoint l'Université de Rennes à 26 ans, en 1899 –, ainsi que toutes les recherches scientifiques qu'il a dédiées à la Roumanie à partir de 1898. On comprend comment, petit à petit, les nombreux stages de documentation sur le terrain (surtout en Valachie et en Transylvanie) et les heures de recherche théorique ont abouti à transformer le jeune géographe français dans un spécialiste de ce coin de l'Europe, situé au carrefour de trois empires : l'Empire Ottoman, l'Autriche-Hongrie et la Russie tsariste. C'est en effet, comme l'explique bien dr. Gavin Bowd, son intérêt tout particulier pour les Carpates, sous toutes leurs coutures, ainsi que le besoin de faire cartographier les versants de ces montagnes encore peu connues, qui vont l'amener vers des projets scientifiques de grande envergure comme le *Traité de Géographie physique*. Publié en 1909, année de l'ascension du professeur de Martonne à la Sorbonne, ce livre établira sa renommée dans la communauté des géographes français et européens.

Inévitablement, à la longueur de ses expéditions dans les Carpates, de Martonne se façonna une connaissance approfondie des Roumains et donc une amitié indéfectible a vu le jour. Il devint un des plus notoires et influents avocats de l'agrandissement de la Roumanie et plaidera sans réserve la cause de l'unité géographique et politique roumaine dans de nombreuses conférences publiques, ainsi que dans les postes de haute responsabilité publique qu'il a détenu en France pendant la Grande Guerre (1914-1918). Pour les lecteurs roumains de ce livre, il est notamment intéressant de voir le rôle clé joué par Emmanuel de Martonne dans la mise en place des frontières (surtout de celles

occidentales) de la Grande Roumanie et les détails de son activité tout au long de la Conférence de Paix de Paris (1919-1920).

Sa contribution à la diffusion des valeurs culturelles francophones en Roumanie y est également mentionnée par Gavin Bowd, qui analyse la visite de la Mission Universitaire Française à Bucarest, dont de Martonne fut membre, et les réactions qu'elle y suscita.

Les questions universitaires forment le noyau du deuxième chapitre du livre, qui s'appelle : *D'une guerre à l'autre*. Dans ses pages, Gavin Bowd documente les liens développés par Emmanuel de Martonne avec les géographes et les spécialistes roumains des sciences de la vie. Une attention particulière est accordée aux rapports établis par Emmanuel de Martonne avec l'Université de Cluj, qui était entrée sous l'administration des autorités roumaines depuis 1919. En effet, de Martonne visita fréquemment cette ville de Transylvanie et déploya des efforts soutenus pour y mettre en place une école géographique de haut niveau. A partir de l'année universitaire 1920-1921 et jusqu'en 1937, il fit de nombreux stages d'enseignement à Cluj, en qualité de professeur invité, et dirigea les étudiants ainsi que ses jeunes collègues enseignants dans des randonnées de recherche à travers la Grande Roumanie, allant de Bihor jusqu'en Bessarabie. La ville et l'Université de Cluj allaient d'ailleurs amplement récompenser la contribution d'Emmanuel de Martonne à leur vie culturelle et scientifique : de Martonne reçut en 1930 le titre de *Docteur Honoris Causa* de l'Université de Cluj et en 1937 il devint citoyen d'honneur de la ville, et vit son nom octroyé à une rue clujoise se trouvant tout près de l'Université.

Ce chapitre retrace aussi les visites du géographe français à Bucarest et à Iassy toutefois, on aurait aimé y trouver plus de détails sur ces épisodes et des comparaisons plus appuyées au sujet des contacts d'Emmanuel de Martonne avec les trois grandes universités roumaines : Iassy, Bucarest et Cluj. Cela suscite un autre petit questionnement de notre part sur l'absence d'une analyse des relations entre Emmanuel de Martonne et les géographes de Tschernowitz/Cernăuți, puisque la Bessarabie a occupé une place assez importante dans les préoccupations du géographe français. Pourtant, cette partie du livre n'oublie pas de décrire les fréquentes rencontres d'Emmanuel de Martonne avec les « mandarins » du Quai d'Orsay qui dirigeaient la politique du rayonnement culturel français à l'étranger, ce qui fait ressortir son empreinte fondamentale sur la présence française en Roumanie de l'entre deux guerres.

Le troisième chapitre du livre, qui est en même temps le plus ample, porte un nom bien évocateur – *Ruptures et retrouvailles*. Ici, l'auteur focalise son attention non sur la personne d'Emmanuel de Martonne (qui meurt en 1955), mais sur les échos de sa présence et de ses œuvres en Roumanie durant la deuxième moitié du XXe siècle. L'homme de Martonne s'efface en faveur de ses accomplissements scientifiques, qui passent le test du temps et de la valeur, mais qui subissent (lourdement) les influences des circonstances politiques imposées à l'Europe de l'Est, d'abord par les horreurs de la Deuxième Guerre Mondiale et ensuite par l'avènement du communisme. Le lecteur découvrira donc que les mêmes raisons qui avaient façonné la popularité d'Emmanuel de Martonne en Roumanie vont être utilisées pour sa mise à l'écart par le pouvoir communiste de l'après-guerre: son appartenance à la France, son intérêt pour la Bessarabie et la Transylvanie, etc.

En effet, du à l'équilibre des blocs géopolitiques européens des décennies 1940-1950, qui se reflète inéluctablement dans les rapports franco-roumains, l'œuvre de ce grand maître de la géographie physique entame une véritable « traversée du désert ». Ce n'est qu'en 1957, quelques années après la mort de Staline, que la réhabilitation d'Emmanuel de Martonne commence en Roumanie. Ses écrits et son nom sont à nouveau utilisés par les géographes roumains qui l'ont connu ou ont même été ses disciples. L'Université de Cluj lui rend à nouveau un puissant hommage en 1973, au centenaire de sa naissance, marquant ainsi le rétablissement définitif d'Emmanuel de Martonne parmi ses confrères roumains. Ce courant va se maintenir jusqu'à nos jours, à travers différents colloques et publications. Avec du retard, mais sans surprise aucune, la personnalité et l'œuvre d'Emmanuel de Martonne réussiront à occuper leur juste place dans le Panthéon des liens entre la France et la Roumanie.

Le livre de Gavin Bowd est un ouvrage que certains, et surtout les géographes eux-mêmes, peuvent trouver trop sobre: sans cartes, dessins, photos ou fac-similes témoignant sur les nombreux

voyages entrepris par de Martonne en Roumanie, ce qui diminue partiellement son pouvoir de contextualisation. L'auteur ne nous explique pas si cela a été un choix de méthodologie ou un choix éditorial, mais il aurait été bien utile de le savoir. Néanmoins, c'est évident que ce travail de recherche se range du côté de l'histoire de la science et des universités et s'impose comme une lecture intéressante et nécessaire pour les spécialistes du sujet; il a puisé dans les archives et la bibliographie pour une reconstitution équilibrée, minutieuse et assez « clinique » de la personnalité du géographe Emmanuel de Martonne. Mais le portrait qui se révèle aux lecteurs fait bien justice à l'homme ainsi qu'au savant Emmanuel de Martonne. C'est le récit d'une vie et d'une carrière qui ont laissé des traces indélébiles aux deux coins du continent européen, anticipant en quelque sorte la réalité de l'UE, qui a fait tomber les frontières, malgré le fait que les démarcations et les différences subsistent.

Ana-Maria Stan

NAGY Róbert, *Capitalul forță a modernizării. Rolul capitalului german în industrializarea Transilvaniei (1880-1918)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2011, 297 p.

Procesul de industrializare a Transilvaniei a reprezentat un obiectiv constant al autorităților austriece și maghiare în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cu toate acestea el s-a desfășurat într-un ritm variabil, din cauza unor factori politici, administrativi și economici. Dintre factorii economici, lipsa căilor de comunicație moderne și insuficiența acumulărilor de capital din resurse locale au reprezentat impedimente de seamă în desfășurarea rapidă a procesului de industrializare, subliniază Nagy Róbert. Investitorii maghiari și austrieci din afara Transilvaniei au suplinit în mare măsură lipsa fondurilor regionale pentru investiții, cu toate acestea, aportul întreprinzătorilor din afara Imperiului habsburgic a fost necesar. Interesul investitorilor germani era firesc și binevenit, având în vedere proximitatea geografică, similitudinile de limbă, cultură, mentalitate și civilizație, materială, laolaltă cu alianța politico-militară care s-a conturat către sfârșitul secolului al XIX-lea.

În acest fel, penetrația capitalului german în economia ardelenescă s-a desfășurat în proporții crescânde, atingând punctul culminant în anii Primului Război Mondial. Deși demersul științific pare să se limiteze la acțiunea factorului economic german într-o zonă geografică restrânsă, viziunea științifică, a autorului se dovedește cu mult mai largă, extinzându-și sfera de investigație la scară continentală, chiar mondială, prin abordarea comparativă a problematicii investițiilor străine, efectuate de oamenii de afaceri britanici, francezi și germani. De altfel, lecturile temeinice ale autorului au favorizat extinderea interesului spre acest câmp larg de încadrare, astfel încât zona restrânsă a Transilvaniei devine parte componentă a unei strategii globale, promovată de cercurile de afaceri ale Germaniei imperiale pe plan mondial.

Autorul are deci o viziune de largă respirație, după cum o dovedește în cel de al treilea capitol al lucrării, intitulat *Mediul macroeconomic al Transilvaniei în perioada 1850-1914*. Acest capitol este încărcat de substanță concretă și încadrează, de fapt, întreaga provincie în contextul economic al Monarhiei austro-ungare, având însă referințe deosebit de precise la politica economică a guvernului maghiar. În acest capitol, autorul încearcă să identifice factorii care ar fi motivat investitorii autohtoni și străini în plasarea unor sume importante în industrie. La loc de frunte așază autorul între acești factori implicarea directă a statului în dezvoltarea infrastructurii economice, mai ales după ce s-a adevărit că persoanele și firmele particulare nu dispun de capital necesar pentru realizarea unor proiecte de anvergură pe plan național sau regional. La fel de bine statul putea să stimuleze dezvoltarea industriei prin legile de promovare a dezvoltării industriale, cărora li se dedică un subcapitol special, ce dovedește temeinicele cunoștințe ale autorului în acest domeniu. După cum reiese, guvernul maghiar a inițiat un curs ascendent al încurajării industriei, și dacă între 1868-1880 s-au cheltuit doar 416.420,6 coroane în acest scop, între 1900-1914 s-a ajuns la un total de 47 milioane de coroane, sumă de 112 ori mai mare. Operând deocamdată la nivelul întregii Ungarii, autorul identifică și principalele domenii ale activităților economice care s-au dovedit atractive pentru capitalul străin, și anume sistemul de credit, construcția căilor ferate și dezvoltarea industrială. După cum era de așteptat, în primul rând capitalul austriac s-a implicat în diferite domenii, dar autorul se

apropie de tema propriu-zisă a cercetării sale, atunci când amintește că și capitalul german a preluat 37% din obligațiunile de căi ferate și 25-30% din obligațiunile de stat ale Ungariei. Implicarea majoritară inițială a capitalului străin s-a redus până la Primul Război Mondial ca rezultat al acumulărilor interne, dar în unele ramuri hotărâtoare ale industriei maghiare, cum ar fi construcția de mașini și cea chimică, a depășit în continuare ponderea de 50%. Rezultă de aici că nivelul acumulărilor regionale de capital ardelenesc continua să fie insuficient, ceea ce oferă o explicație cel puțin parțială pentru gradul insuficient de dezvoltare a industriei din Transilvania.

Nivelul de dezvoltare a economiei ardelenesti este supus dezbaterii într-un capitol separat, intitulat *Locul și rolul Transilvaniei în sistemul economic al Dublei Monarhii*. Desigur, această temă de dezbateri incitantă a constituit subiect de discuții științifice decenii de-a rândul și autorul se dovedește a fi un foarte bun cunoscător al diferitelor puncte de vedere exprimate. De asemenea, se dovedește a fi temeinic orientat în ce privește teoriile formulate pe plan internațional cu privire la stadiile dezvoltării, din punct de vedere calitativ și cantitativ. În acest sens, inserarea tabelelor întocmite de istoricul american David F. Good cu privire la evoluția produsului intern brut între anii 1870-1910 în unitățile statistico-administrative ale Monarhiei austro-ungare mi se pare deosebit de utilă. Reiese că Transilvania statistică deținea cel mai mic produs intern brut pe cap de locuitor din întreaga Ungarie în anul 1910, cu toate acestea, depășea alte zone ale Imperiului, ca de exemplu Galiția, Bucovina sau Croația. Autorul trage concluzia că Transilvania statistică se situa pe o poziție intermediară de dezvoltare între provinciile austriece, cehe și cele amintite mai înainte, pe când acum câteva decenii handicapul economic al Transilvaniei era tot timpul scos în evidență, cu exagerare. De asemenea, autorul consideră că Transilvania se situa într-o zonă periferică mai degrabă din punct de vedere geografic, decât ca nivel de dezvoltare. Adăugăm aici că Transilvania se afla într-o zonă periferică și din punct de vedere funcțional, întrucât furniza cantități exagerate materii prime. Astfel, Transilvania dădea 47% din producția de sare, 38% din producția de fontă și 30% din producția de masă lemnoasă a Imperiului, dar aceste produse primare nu erau prelucrate pe loc, ci transportate în alte zone geografice, și putem face doar speculații aproximative cu cât ar fi fost mai dezvoltată economia Transilvaniei dacă ele ar fi fost prelucrate de unități locale ale industriei chimice, metalurgice și a mobilei. Discuțiile cu privire la nivelul de dezvoltare a economiei ardelenesti în comparație cu alte zone ale Imperiului habsburgic rămân deschise, dar opiniile formulate de Nagy Róbert sunt foarte utile în domeniu.

După cum reiese din tabelul întocmit de David F. Good, trendul de dezvoltare a Transilvaniei în ce privește ritmul creșterii produsului intern brut pe cap de locuitor era printre cele mai înalte din Monarhie, în tot cazul, depășea chiar și media de dezvoltare a provinciilor din partea austriacă a Imperiului. În condițiile în care sursele acumulărilor de capital din Transilvania statistică erau insuficiente, autorul își pune în mod justificat întrebarea de unde proveneau sumele investite în economia ardelenescă pentru a asigura un ritm susținut de propășire. A găsit răspunsul în cel de al cincilea capitol al volumului, intitulat *Investițiile străine în Transilvania în perioada 1850-1984*, în care identifică principalii actori din străinătate care s-au impus pe scena vieții economice ardelenesti.

Nagy Róbert și-a îndreptat atenția cu multă clarviziune înspre acele domenii de investiție străină care au stimulat în mod hotărâtor dezvoltarea economiei ardelenesti, extinderea infrastructurii de circulație având o deosebită însemnătate în această privință. Apreciind rolul capitalului străin în construcțiile de căi ferate din Transilvania, autorul atrage atenția asupra faptului că 99% din rețea a fost realizată de investitorii străini, ceea ce nu e de mirare, întrucât era cel mai sigur domeniu de investiție. De asemenea, constată că băncile austriece au jucat un rol hotărâtor în domeniu, întrucât dintre cele 21 de bănci implicate, 15 s-au aflat în sfera de interese a capitalului austriac. Pe lângă aceasta, au jucat un rol important și capitalul francez, german, englez, belgian și cel italian.

Autorul nu se rezumă la aprecieri statistice, ci se lansează și în istoria evenimentială, atunci când subiectul o pretinde. Cel mai interesant pasaj, din acest punct de vedere, se referă la construcția Căilor Ferate Orientale, care treceau prin orașele Oradea – Cluj – Brașov și trebuiau să devină principala arteră de circulație a Ardealului. Autorul se dovedește bine informat și dezvăluie nenumăratele acte de corupție, speculații financiare și chiar escrocherii atunci când descrie evenimentele însoțitoare. Pe lângă implementarea rețelei feroviare sunt prezentate în detaliu investițiile străine din minerit, siderurgie,

industria constructoare de mașini, industria prelucrării lemnului, a hârtiei, chimică și ușoară, pe baza unei documentații întemeiate.

Gama largă de investiții străine din economia ardelenescă înseamnă o dovadă convingătoare că mediul local de afaceri oferea un teren fertil pentru întreprinzătorii din afară și reprezintă pentru autor o argumentație convingătoare pentru cel de-al șaptelea capitol al volumului, intitulat *„Investiții germane în societățile industriale și cele de căi ferate din Transilvania și rolul acestora în industrializarea zonei*. Autorul se referă pentru început la investițiile germane din domeniul activității bancare și constată că ele s-au făcut mai întâi în mod indirect, prin participațiile germane la băncile austriece care făceau afaceri în Ungaria, cea mai însemnată fiind Wiener Bankverein. La fel, o instituție maghiară de credit cu destinație specială în domeniul activităților industriale, anume Banca Maghiară de Industrie și Comerț, avea serioase aporturi germane. Autorul trece apoi să studieze rolul capitalului german în construcțiile de căi ferate și subliniază faptul că oamenii de afaceri germani au pornit cu întârziere în această acțiune, astfel că cele mai importante tronsoane, de interes național, au fost preluate de alte grupuri de capital. În aceste condiții, investitorii germani s-au orientat spre căile ferate locale din Ardeal, pe care le-au finanțat într-o proporție însemnată, de circa 67%. Și în acest domeniu capitalul german s-a impus în mare parte prin instituții bancare, ca în cazul Societății Anonime a Căilor Ferate Maghiare de Interes Local. Implicația capitalului german în activitățile miniere și industriale a fost și mai importantă. Reiese că oameni de afaceri germani controlau cea mai mare întreprindere auriferă, „Ruda 12 Apostoli”, precum și cea mai însemnată întreprindere siderurgică, Societatea Anonimă de Mine și Furnale din Călan. Extinzându-și cercetările în perioada economiei de război, autorul arată că germanii au preluat controlul și asupra exploatării bauxitei și a gazului metan. Astfel, cea mai mare parte din resursele subsolului ardelenesc au intrat în sfera de interes a oamenilor de afaceri germani. Adăugând la aceasta participațiile germane din industria forestieră, chimică, alimentară și electroenergetică, autorul compune un tablou convingător al importanței investitorilor germani în industria ardelenescă. Deși în unele ramuri de activitate aportul de capital german a fost precumpănitor, autorul nu dorește să exagereze, supraevaluând fenomenul, și constată în concluzie că doar 35% din investițiile străine au fost de sorginte germană, suficient însă ca ele să joace un rol novator și să ofere un sprijin substanțial în industrializarea Transilvaniei.

Autorul are o concepție matură și o judecată echilibrată în aprecierea fenomenului economic. Consultând aparatul critic vast al volumului, reiese că autorul a cercetat numeroase fonduri de arhivă economică din România, Germania și Ungaria, astfel că și-a asigurat un fond documentar inedit și a putut contribui cu date complet noi și originale la zugrăvirea tabloului economic transilvan din a doua jumătate a secolului XIX și începutul secolului XX. Pe lângă aceasta, vasta bibliografie utilizată i-a asigurat o imagine nuanțată asupra proceselor descrise în lucrare. Contribuția lui Nagy Robért la elucidarea fenomenelor social-economice ardelenesti în perioada studiată este evidentă, sugerăm de aceea ca lucrarea să fie editată și într-o limbă de circulație internațională, în primul rând în limba germană.

Ludovic Báthory

Constantin BĂRBULESCU, Alin CIUPALĂ (ed.), *Medicine, Hygiene and Society from the Eighteenth to the Twentieth Centuries*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2011, 286 p.

Se poate considera relativ recenta schimbare de perspectivă în istoriografie dinspre studiul vieții politice, al structurilor de putere ori al structurilor economice și sociale către studiul istoriei trupului, al medicinei și igienei. Înscriindu-se pe o direcție menită să aducă în centrul discursului istoriografic arii de cercetare considerate până acum marginale, volumul editat de Constantin Bărbulescu și Alin Ciupală reunește studii de istoria medicinei și a igienei, realizate din perspectivă socială, dar și etno-antropologică.

Prima parte a volumului, *Hygiene, Medicine and Society*, tratează relația dintre societate și sistemul medical în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, urmărind reușita (sau nereușita) implementării normelor de igienă și a practicilor medicale în diferitele medii sociale.

Unul dintre aspectele modernizării, arată Nathalie Sage Pranchère, este procesul de înlocuire a femeii care ajută la naștere (*la matrone*) cu moașa (*la sage-femme*). Altfel spus, în procesul de excludere a cunoștințelor empirice și de înlocuire a acestora cu cele erudite, este de-legitimată însăși ideea de *femme-qui-aide*. Cu toate acestea, arată autoarea, în practică, populația a continuat să prefere experiența în detrimentul diplomei. Mai mult, când *la matrone* încetează a mai fi considerată de autorități drept „un risc social”, după tiparul ei se formează o nouă generație de *femmes-qui-aident*, care vor prelungi până în secolul al XX-lea dimensiunea socială a nașterii.

Relația dintre medicina tradițională și cultura medicală dominantă este, de asemenea, subiectul studiului lui Constantin Bărbulescu. Făcând distincția între componenta instituțională și cea comportamentală a implementării culturii medicale oficiale, autorul arată, prin cele două studii de caz, că nu infrastructura medicală înseamnă dovada modernității, ci asumarea, la nivelul populației mai mult sau mai puțin instruite, a normelor de comportament referitoare la sistemul medical. Concluzia este aceea că, în secolul al XIX-lea, medicalizarea societății românești este încă un proiect, nefăcându-se trecerea – cu expresia Lidiei Trăușan-Matu – „de la leac la rețetă”.

Tot Lidia Trăușan-Matu propune un studiu despre evoluția, în societatea românească din secolul al XIX-lea, a două profesii – medicul și moașa. Cercetarea scrutează esența celor două ocupații, dincolo de conținutul burghez al celei dintâi și de statutul la limita legalității al celei de-a doua. Lucrarea ilustrează, de altfel, aceeași tensiune între medicina tradițională și cea instituțională, subliniind importanța dată în epocă bunelor practici medicale și reprobării celor obscure. Tensiunea aceasta, arată autoarea, a fost reglată numai prin atenția cu care statul a legiferat și încurajat practica medicală.

De asemenea, modernizarea aduce în centrul discursului medical din spațiul Imperiului Otoman problema îmbrăcăminte. Explicația acestei noi orientări o găsește Anastasia Falierou în proximitatea cu Europa, care se reflectă atât în spațiul public, cât și în cel privat. Vestimentația, extinzându-se din sfera privată în spațiul public, va face să curgă multă cerneală, miza fiind redarea libertății trupului. Discursul medical pledează pentru ținute lejere, deopotrivă practice și plăcute, arată autoarea, iar presa subliniază riscurile vestimentației inadecvate.

În secolul al XIX-lea românesc, igiena se afirmă nu doar ca disciplină medicală distinctă, explică Livia Livadă Cadeschi, ci și ca o pedagogie socială, a cărei miză era atât instruirea oamenilor simpli, cât și adoptarea, în spațiul românesc, a unor modele de civilizație proprii Europei centrale și occidentale. Studiul urmărește etapele evoluției acestei ramuri a medicinei, de la apariția primului curs de igienă populară, până la introducerea acesteia ca disciplină în învățământul superior medical.

Studiul Cristinei Gudin urmărește în ce măsură mediul școlar românesc a fost deschis măsurilor de igienă și asimilării acestora de către elevi. În pofida contextului promițător al introducerii disciplinei igienă în programa școlară, cu toate modificările presupuse, teoria și practica referitoare la igiena în școlile românești în secolul al XIX-lea rămân în dezacord. Astfel, la terminarea studiilor elevii dobândeau, ca „bagaj pentru viață”, nu numai cunoștințe de cultură generală, conchide autoarea, dar și anumite boli.

Știut fiind că procesul de modernizare are loc întotdeauna dinspre elite către mase, a doua parte a volumului, *Physicians and Institutions*, ilustrează tocmai importanța pe care au avut-o elitele medicale în ipostaza de factori de decizie. De asemenea, grupajul ilustrează supoziția că politicile sanitare erau apanajul unui grup care deținea sau putea influența puterea.

Studiul lui Lucian Nastasă conturează istoricul învățământului superior medical din Cluj, de la apariție, la sfârșitul secolului al XVIII-lea sub auspiciile Mariei Tereza, și până la preluarea de către autoritățile române în 1919. Sunt expuse diacronic raporturile stabilite în acest răstimp între contextul socio-politic și dinamica proprie a învățământului medical clujean, studiul deschizându-se cu începuturile modeste ale acestuia, dar urmărind dezvoltarea sa rapidă, înțelegând ca profesionalizare și compartimentare. De altfel, analiza privește analitic instituțiile de învățământ superior medical, iar

așa-numitul „epilog al Școlii medicale maghiare” punctează tocmai plasarea Universității de Medicină din Cluj în siajul cultural al Imperiului Austro-Ungar.

Oana Mihaela Tămaș și Mircea Dragotescu urmăresc rolul elitelor medicale din Transilvania în înființarea și dezvoltarea primei stațiuni balneare și climaterice din Carpați, la Păltiniș (Hohe Rinne). Crearea unui „sanatoriu” în apropierea Sibiului este urmărită în toate aspectele sale, de la alegerea locului, lucrările de construcție, inaugurarea în 1894, până la extinderea serviciilor medicale și organizarea stațiunii, făcându-se și trecerea în revistă a medicilor care au practicat ca voluntari. Autorii subliniază importanța personalului medical al stațiunii pentru familiarizarea populației cu beneficiile terapiei climaterice, care au confirmat importanța acestei prime stațiuni montane din Carpați.

Primul dintre studiile de caz prezentate în a doua parte a volumului constă în analiza teoriei biologiei satelor, dezvoltate de igienistul și eugenistul Gheorghe Banu și publicate în 1927. Acesta propune o formă de medicină militantă, în care igienistul trebuie să se implice activ în transformarea socială și națională a țării. Teza lui Banu, arată Marius Turda, se bazează pe un program educațional care urma nu numai să influențeze pozitiv nivelul de trai, dar și să amelioreze valoarea biologică a populației. Teoria biologiei satelor își dobândește importanța prin aceea că dă o nouă direcție în discursul medical, direcție care are în vedere criteriul etic.

Puțini medici ai Transilvaniei moderne s-au bucurat de atenția istoriografiei, majoritatea fiind din rândul elitelor. Prin cercetarea propusă în acest volum, Alexandru Onojescu jalonează parcursul biografic al lui Nicolae Stoia. Fără să fi fost un lider printre medicii ardeleni, dar ilustrând în bună măsură clasa de mijloc, Nicolae Stoia este un exemplu de bun practician, care și-a onorat profesia sa prin perseverență și onestitate.

Filippo M. Zerilli propune o cercetare asupra începuturilor etnografiei în Franța. Acestea sunt atribuite eforturilor lui Arnold van Gennep, autorul subliniind importanța pe care a avut-o în statuarea poziției etnografiei franceze la începutul secolului al XX-lea primul Congres internațional de etnografie și etnologie, organizat la Universitatea din Neuchâtel, Elveția, în 1914.

În a treia parte a volumului, *People, Illnesses and Death*, sunt grupate studii care urmăresc evoluția unor metode de tratament și influența acestora în imaginarul colectiv, subliniindu-se aspectul social al terapiei sau, dimpotrivă, al riturilor de trecere.

În studiul său, Marianne Mesnil face analiza comparativă a raportului dintre cadavru și moarte în Occident și în Balcani. Perspectiva etnologului se oprește mai întâi asupra prevalenței morții în spațiul românesc, subliniind particularitățile culturii noastre în ceea ce privește „expunerea”, proximitatea mortului. Lipsa acestor manifestări în spațiul occidental este pusă de autoare pe seama „monopolului violenței fizice” exercitat de Stat și de Biserică, al cărui rezultat a fost autocenzura. Autoarea glosează apoi asupra resorturilor fascinației occidentalilor pentru riturile de trecere din Balcani, punându-le, de asemenea, pe seama specificului culturii noastre populare, în care apropierea de cadavru nu a fost considerată niciodată „o barbarie”.

Un alt studiu din a treia secțiune vizează același spațiu al Balcanilor, Octavian Buda situând evoluția medicinei românești la intersecția dintre Europa și spațiul balcanic, creuzet al sistemelor politice și religioase. Prima direcție a lucrării urmărește aportul studiilor medicale în Occident pentru activitatea câtorva dintre grecii de seamă ajunși Țările Române (Iacob Heraclid, Constantin Cantacuzino sau Nicolae Mavrocordat). A doua direcție a studiului documentează promovarea practicilor de variolizare în Europa occidentală de către un număr de medici străini, practici pe care aceștia și le-au însușit intrând în contact cu medicina tradițională românească.

Volumul se încheie cu studiul Mihaelei Mehedinți și al Ceciliei-Alina Sava, care urmărește evoluția tratamentelor împotriva ciumei în spațiul românesc în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea. Autoarele ilustrează precaritatea politicilor sanitare privitoare la frecvențele epidemiei de ciumă în spațiul și perioada menționate. De asemenea, studiul demonstrează cum practicile rituale și leacurile tradiționale contra ciumei au fost fie abandonate, datorită ineficienței lor, fie îmbunătățite și cuprinse în programul de tratament modern, instituționalizat.

Fără îndoială, lucrarea coordonată de Constantin Bărbulescu și Alin Ciupală se înscrie într-o direcție, națională și internațională, meritorie, mai ales prin aspectul său recuperatoriu. Iar prezentul

volum este, prin abordarea interdisciplinară, dar și prin perspectivă și anvergură, unul de referință în istoriografia – nu doar medicală – a spațiului sud-est european.

Silvia Mitricioaei

Mihai Teodor NICOARĂ, *Universitatea „Regele Ferdinand I” din Cluj între două dictaturi (1940-1947)*, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2012, 383 p.

Unul dintre subiectele fascinante, care acoperă un câmp neexplorat sau prea puțin cercetat la noi în țară, este istoria instituțiilor de învățământ superior, a universităților în special, instituții care s-au aflat mereu în mijlocul valurilor de conflicte declanșate de susținătorii unor modele de cunoaștere și educare. Și totuși istoriografia română nu duce lipsă de cercetări privind istoria universităților de la noi din țară, și aceasta în condițiile în care pentru majoritatea universităților s-au publicat în ultimii ani volume celebrative, care tind să redea evolutiv traseul instituțiilor respective și activității universitare, dar prea puține scrieri de acest tip le integrează în atmosfera politică a vremii.

Având la bază o diversitate de surse, de la cele editate, la cele arhivistice, la acte, rapoarte, documente, memorii aparținând perioadei sale de interes, volumul adus de noi în atenția cititorului interesat de un asemenea subiect reprezintă un expozit istoric, în care mulțimea detaliilor oferite de autor se împletesc profesionist cu o interesantă analiză instituțională și politică, având drept țel final redarea vieții universitare reale, dar și aspirațiile, idealurile și împlinirile acesteia.

Desfășurându-se de-a lungul a 11 capitole, pe parcursul cărora criteriul cronologic a fost împletit cu cel tematic, și utilizând surse documentare inedite și deseori contradictorii, Mihai Teodor Nicoară a reușit să surprindă numeroase detalii legate de organizarea și viața universitară clujeană, fără a cădea însă în capcana unei interpretări partizane. Cititorului îi sunt prezentate și analizate teme ce vizează subiecte legate de: modele universitare; strategii politico-ideologice; modernizarea instituțională a Universității din Cluj; refugiul și reorganizarea Universității la Sibiu și Timișoara; universitarii și politica; dificultățile reînținerii la Cluj în toamna lui 1944; sovietizarea învățământului universitar; viața studențească; greva academică din iunie 1946; epurările din lumea academică, și multe altele.

Analizând pe parcursul mai multor capitole și subcapitole perioada 1940-1947, perioadă care a reprezentat o etapă de tranziție a istoriei contemporane a României, fără teamă de a greși, considerăm că cititorul ar putea, imaginar, separa întreg materialul publicat în două părți. În prima parte, ar fi incluse capitolele care cuprind redarea și analiza celor întâmplate între 1940-1944. Este vorba de un număr însemnat de pagini în care autorul realizează o retrospectivă a istoriei Universității în perioada refugiului de la Sibiu și Timișoara, subliniind că destinul Universității a fost strâns legat de destinul Transilvaniei de Nord. În acel climat, comunitatea academică a respins presiunile regimului antonescian de a deveni „universitate militantă”, pledând pentru autonomia universitară. Partea a doua, 1945-1947, tratează procesul de introducere a modelului sovietic în mediul academic. Pe baza unei bogate documentări, sunt evidențiate atât dificultățile întâmpinate de instituție, cât și încercările studenților și cadrelor didactice de a apăra valorile academice.

Privită în ansamblul său, *Universitatea „Regele Ferdinand I” din Cluj între două dictaturi (1940-1947)* s-a dorit a fi o reconstituire cât mai coerentă și completă a faptelor, abordarea unui asemenea subiect confirmând ideea că Universitatea din Cluj, ca de altfel și celelalte instituții din România acelei epoci, a fost legată de destinul întregii societăți românești. Și cu toate răsturnările pe care le-a suferit din cauza exilului sau a regimului instaurat începând din 1945, Universitatea „Regele Ferdinand I” a continuat să rămână o instituție cu o eleganță intelectuală și academică aparte.

În egală măsură serios și atractiv, volumul lui Mihai Teodor Nicoară va deveni, cu siguranță, un punct de referință în literatura de specialitate de la noi din țară, și merită cea mai bună soartă care îi poate fi rezervată unei cărți, aceea de a fi găsită în rafturile cât mai multor biblioteci și librării, de a fi cât mai mult citită, reeditată și tradusă. În ceea ce ne privește, salutăm opțiunea editorilor de a

publica acest volum reușit care, prin subiectul abordat și limbajul folosit, se adresează atât specialiștilor, cât și publicului larg, interesat de problematica vieții universitare românești.

Marcela Sălăgean

Lucrări reeditate privind istoria Bucovinei

Bucovina în primele descrieri geografice, istorice, economice și demografice, ediție bilingvă îngrijită, cu introducere, postfețe, note și comentarii de acad. Radu Grigorovici, prefață D. Vatamaniuc, ed. a 2-a, Cernăuți, Editura Alexandru cel Bun, 2011, 437 p.; **Radu ECONOMU, *Unirea Bucovinei 1918***, Cernăuți, Editura Alexandru cel Bun, 2011, 212 p.

Nu atât conținutul – familiar specialiștilor domeniului și intrat de mult în circuitul științific – ne-a îndemnat să zăbovim asupra prezentării celor două titluri mai sus menționate, cât statutul lor de reeditări. *Bucovina în primele descrieri geografice...* a cunoscut o primă ediție apărută în anul 1998 la București, sub sigla Editurii Academiei Române, în timp ce lucrarea semnată de Radu Economu a fost publicată sub egida Fundației Culturale Române, la București, în 1994. Ambele cărți au beneficiat de o relativ largă circulație internațională, fiind prezente în bibliotecile unor prestigioase instituții de cercetare și universități, fapt ce se datorează atât calității științifice a conținutului, cât și tematicii și spațiului geografic la care făceau referire – teritoriu multiethnic, puternic disputat pe parcursul secolului XX între statele vecine. Cu toate acestea, lucrarea avându-l ca autor pe R. Economu lipsește cu desăvârșire din bibliotecile clujene, astfel că reeditarea din 2011 aduce, pentru mediul universitar și științific din acest oraș, o binevenită și necesară reparație bibliografică.

Bucovina în primele descrieri geografice... reia fidel conținutul primei ediții, respectând inclusiv paginația originală, singura diferență fiind traducerea în limba ucraineană a prefeței semnate de D. Vatamaniuc și a notei editoriale elaborate de R. Grigorovici, alături de renunțarea la anexele ilustrative (cap. VII) – probabil din rațiuni tehnice. Cele șase izvoare istorice care compun lucrarea au fost redactate între 1775-1803 și aparțin guvernatorilor Bucovinei (Gabriel Splény von Mihálydy și Karl Freiherr von Enzenberg), secretarului aulic von Jenisch, marelui boier Vasile Balș (delegatul stărilor reunite ale Bucovinei în capitala Imperiului) și lui Ioan Budai-Deleanu (în calitate de *consiliarius fori nobilium de regno Galliciae* sau, după cum el însuși se prezenta, *k.k. Landrath zu Lemberg*). Textele au fost publicate în periodice de epocă sau în transcrieri de la sfârșitul secolului al XIX-lea, meritul major al editorului constând în reluarea și adnotarea lor critică, prezervarea formei originare prin maniera bilingvă de prezentare și analiza fiecărui document, a istoricului redactării sale și a profilului biografic al autorului în cadrul *notelor editoriale*.

Fiind vorba despre o lucrare publicată cu mai bine de un deceniu în urmă, nu intenționăm să insistăm extensiv asupra conținutului, intrat de multă vreme în circuitul istoriografic, astfel că ne vom rezuma la o sumară expunere a caracterului fiecărui izvor publicat. *Descrierea Districtului Bucovinean* și *Tabelul localităților din Bucovina* au fost ambele elaborate în anul 1775 de către generalul Gabriel Splény von Mihálydy, comandantul trupelor austriece, constituind în fapt un extins raport adresat Curții Imperiale privind starea proaspăt-anexatului teritoriu. *Descrierea Bucovinei* (1790) reprezintă o sinteză a rapoartelor anterioare, completată cu observațiile secretarului aulic von Jenisch. Boierul moldovean Vasile Balș semnează *Descrierea Bucovinei și a stării ei launtrice*, tot un raport adresat Curții Imperiale, în 1780, în preajma reorganizării administrative a provinciei. *Scurte observații asupra Bucovinei*, elaborate de Ioan Budai-Deleanu în 1803 încheie șirul izvoarelor, textul reprezentând o sinteză istorică a dezvoltării provinciei sub guvernarea austriacă.

În ciuda formei expunerii și a dimensiunilor, caracterul preponderent oficial al textelor (cu excepția celui al lui Budai-Deleanu) le situează mai degrabă în categoria surselor documentar-administrative decât în a celor literare, informația pe care o conțin fiind esențială pentru cunoașterea stării și a evoluției istorice a nordului Moldovei între anexarea austriacă (1775) și începutul secolului

al XIX-lea. Din acest punct de vedere, sperăm ca apariția noii ediții la Cernăuți să servească în cel mai fericit mod tuturor celor interesați de trecutul istoric al regiunii.

Neavând la dispoziție ediția princeps a celei de a doua reeditări (Radu Economu, *Unirea Bucovinei 1918*, Fundația Culturală Română, București, 1994, VIII+194 p.), nu putem afirma în ce măsură au fost păstrate aceleași norme de reproducere, dar paginația aproximativ egală și numărul consistent de anexe (I-XLVII) par a indica preluarea integrală a conținutului. Lucrarea este structurată pe patru capitole, care tratează succesiv: preliminariile unirii Bucovinei (până la sfârșitul lunii noiembrie 1918), actul propriu-zis al unirii, recunoașterea internațională a acesteia și, în final, chestiuni de interpretare politico-juridică a sa, din perspectiva dreptului internațional. Anexele, în număr însemnat, după cum precizam mai sus, cuprind extrase din periodice, cuvântări, documente programatice, acte legislative interne și corespondență diplomatică, lor adăugându-li-se un la fel de însemnat număr de reproduceri fotografice.

Structura riguroasă a cărții este dublată de o scriitură asemănătoare, care privilegiază prezentarea *in extenso* a datelor preluate din sursele epocii și atent ordonate cronologic. Rezultatul este un text dens, abundent în informație, pentru care indicii onomastici și topografici (din păcate omiși) ar fi reprezentat o binevenită și extrem de utilă adăugire. Acesta poate fi considerat, în fapt, singurul minus major al reeditării, compensat însă în mare măsură prin valoarea intrinsecă a lucrării, asigurată de teimeinicia informației, de perspectiva explicativă juridică propusă de autor și, nu în ultimul rând, de claritatea argumentației.

Summa summarum, alegerea editorilor din Cernăuți de a republica aceste interesante și valoroase lucrări de istorie regională reprezintă o inițiativă binevenită, atât din punctul de vedere al răspândirii lor bibliografice și al accesului la informație, cât și datorită valorii lor științifice. Iar ca sugestie finală, pe viitor, poate ar fi utilă menționarea explicită a edițiilor anterioare ale lucrărilor republicate, fie în descrierea bibliografică de pe paginile de gardă, fie în studiile introductive.

Vlad Popovici

Stelian MÂNDRUȚ, Rudolf GRĂF (ed./Hrsg.), *Între știință și politică. Fritz Valjavec și corespondenții săi români (1935-1944). Zwischen Wissenschaft und Politik. Fritz Valjavec's Briefwechsel mit rumänischen Gelehrten (1935-1944)*. Cuvânt înainte /Vorwort: Camil Mureșanu. Postfață / Nachwort: Anneli Ute Gabanyi. Cluj-Napoca / Klausenburg. Academia Română / Rumänische Akademie, Centrul de Studii Transilvane / Zentrum für Siebenbürgische Studien, 2010, 574 p. / S.

Sub profesionista îngrijire a doi cunoscuți istorici, Stelian Mândruț și Rudolf Grăf, – beneficiind de un *Cuvânt înainte* al academicianului Camil Mureșanu și o *Postfață* semnată de dr. Anneli Ute Gabanyi –, a apărut, în 2010, sub patronajul Academiei Române, Centrul de Studii Transilvane, un remarcabil volum de corespondență: *Între știință și politică. Fritz Valjavec și corespondenții săi români (1935-1944)*.

Este deseori subliniată, în ultima vreme, importanța corespondenței primite sau emisă de personalități din diverse domenii, pentru lămurirea unor aspecte privind activitatea lor, influența lor asupra societății și a evoluției istorice a țării lor. Când corespondența se referă, precum în cazul de față, la relații între personalități din țări diferite, este cu atât mai interesantă. Astfel, ajungi a regreta faptul că s-a inventat telefonul și, mai nou, calculatorul, care au eliminat, în mare parte, vechea scrisoare ce putea fi păstrată și, dacă timpul îi dădea valoare, publicată peste ani. Dar, cu toată recunoscuta valoare a corespondenței marilor personalități, puțini sunt cei care se încumetă să o publice în volume. Pentru că asemenea volume sunt foarte greu de alcătuit într-o manieră științifică și consumă timp foarte mult. Iar sfera de interes pentru ele este restrânsă. Astfel s-a ajuns, spre exemplu, ca din seria *Scrisori către N. Iorga*, începută în 1972, să ajungă abia la volumul VI, negăsindu-se un editor pentru celelalte zece volume. Și în această lumină trebuie privit efortul remarcabil al celor doi editori ai cărții prezentate aici.

Fritz Valjavec s-a aflat în conducerea unei prestigioase publicații germane, „Südostdeutsche Forschungen” („Cercetări germane sud-estice”), din 1940, „Südost Forschungen” („Cercetări sud-estice”). În această calitate, a atras colaboratori străini, purtând cu ei o corespondență constantă. Selecția editorilor s-a oprit la perioada 1935-1944. Scrisorile sunt către și de la 37 de personalități românești ale timpului: Ilie Bărbulescu, Alexandru Borza, Gheorghe I. Brătianu, Emanoil Bucuța, Nicolae Cartojan, Emil Diaconescu, Constantin Diclescu, Alexandru Dima, Silviu Dragomir, Nicolae Drăganu, Gheorghe Duzinchievici, Aurel Filimon, Constantin C. Giurescu, Victor Gomoiu, Vasile Grecu, Iorgu Iordan, Nicolae Iorga, Caius Jiga, Constantin Lacea, Ioan Lupaș, Ilie Minea, Ioan Moga, Ion Nistor, Sabin Opreanu, Petre P. Panaitescu, George Pascu, Coriolan Petranu, Emil Pop, Sextil Pușcariu, Constantin Rădulescu-Motru, Alexandru Rosetti, Aurelian Sacerdoțeanu, Dan Simonescu, Laurian Someșan, Gheorghe Țițeica, Romulus Vuia.

Trebuie subliniat interesul german, din perioada interbelică, pentru atragerea cât mai multor colaboratori străini la publicațiile științifice apărute în Germania, refăcând, astfel, legăturile dinaintea Primului Război Mondial. Și, pentru a înlătura orice rețineră, deși Germania trecea printr-o perioadă complexă, de imixtiune a politicului în toate domeniile, adesea era evidentă dorința de a rămâne pe terenul științei. Fritz Valjavec, într-o scrisoare din 5 octombrie 1935, îl anunța pe Nicolae Iorga: „M-aș bucura să pot contribui de aici de la München, cu modestele mele puteri, la promovarea relațiilor româno-germane pe bază strict științifică.” Cum afirmația venea de la un cunoscător, cel mai probabil era o aluzie la momentul penibil când, în timpul războiului mondial, o publicație științifică de limbă germană operase modificări pe textele lui Nicolae Iorga, fără a-i solicita acceptul, cu scopul justificării unor teze politice ale Berlinului. (Pe 9 februarie 1913, Armin Tille, din Dresda, i-a cerut lui Nicolae Iorga, pentru o *Istorie universală*, mai multe contribuții. Apariția, cu modificări, în 1919, a trezit riposta istoricului român, care în ziarul elvețian „Journal de Genève” și „National Zeitung” a publicat proteste, iar în „Neamul Românesc”, a publicat articolul *Cum servesc germanii interesele lor prin știință*, – articol tradus în limba germană, franceză și engleză, trimis la Londra, Paris și Berlin, și agențiile de presă. Iorga fusese atât de indignat, încât a consemnat episodul și în autobiografia sa, *O viață de om...*: se trezise „cu fiecare capitol înădit în sensul luptei germane [...]. Voiam să fac un proces, dar mi s-a spus că-l voi pierde, după multă cheltuială, și a trebuit să mă mulțumesc numai cu scrisoarea publicată într-o foaie din Elveția germană, și cu protestarea din revista mea franceză”). Dar, pe de altă parte, exista și un din ce în ce mai mare interes al unor personalități românești din domeniul istoriografiei, de a-și publica ideile și în presa de specialitate germană; astfel de apariții erau privite ca o consacrare, mai ales după atenuarea reținerii cu care lumea științifică occidentală privea spre cea germană în primii ani postbelici.

Notele cu care cei doi editori au însoțit scrisorile publicate sunt pe deplin lămuritoare; înțelegerea problemelor ridicate de emitenți se face fără greutate, chiar și de către un nespecialist în domeniul Istoriei. *Anexele* cuprind liste cu studiile și comunicările, recenziile și notițele bibliografice semnate de autorii români menționați în revista germană; un tabel sinoptic (alfabetic și cronologic); un indice de nume. La sfârșit, mai multe fotografii prezintă pe o parte dintre cei care au corespondat cu Fritz Valjavec.

Se impune și o concluzie: cei doi editori, Stelian Mândruț și Rudolf Gräf, au publicat o carte necesară și au știut să o realizeze după toate criteriile științifice.

Petre Țurlea

Mihaela GLIGOR, Miriam CALOIANU (ed.), *Theodor Lavi în corespondență*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2012, 500 p.

Nu mulți cercetători și-ar asuma responsabilitatea de a-și pune o lucrare sub imperativul a două moto-uri precum acestea: „[...] Toți am fost martori și toți simțim că va trebui să stăm ca mărturie pentru viitor [...]”, respectiv „Adevărul despre un autor este de căutat mai degrabă în corespondență decât în opera sa.” Primul citat este din Elie Wiesel, despre datoria de a sta ca martor văzută ca o opțiune estetică, iar celălalt, din Cioran. Însă demersul Mihaelei Gligor și al lui Miriam Caloianu se ridică la standardele pe care coordonatoarele însele și le-au stabilit.

Prezentul volum reunește un număr de 136 de scrisori, dintre 1958 și 1983, ale reputatului sionist Theodor Lavi Löwenstein. Corpul epistolar este însoțit de o introducere, redactată de Mihaela Gligor, de nota asupra ediției, dar și de o sumă de fotografii cu Theodor Lavi. Grupajul fotografic se deschide cu imaginea plăcuței indicând strada din Ierusalim care îi poartă numele și continuă cu fotografii care urmăresc existența lui Lavi din copilărie și adolescență până la activitatea de la Universitatea ebraică. De asemenea, volumul cuprinde biografia lui Löwenstein, concepută de Miriam Caloianu, dar și consistenta bibliografie a acestuia, elaborată de Emanuel Aczel.

Îngrijind acest volum de corespondență, Mihaela Gligor și Miriam Caloianu publică pentru prima oară documente din *Fondul 147. Theodor Lavi Löwenstein*, aflat în custodia Centrului pentru studierea evreilor din România de pe lângă Universitatea Ebraică din Ierusalim.

Scrisorile sunt grupate tematic, arată coordonatoarele, urmărind problematica antisemitismului în România interbelică și fascinația intelectualilor români față de ideologia mișcării legionare. Subiectul acesta pare a fi însă doar un pretext editorial. În pofida consistentului nucleu reprezentat în volum de schimb epistolar dintre Theodor Lavi și Mac Linscott Ricketts, ce vizează reconstituirea anilor „tulburi” ai lui Eliade, scrisorile din volum ascund în paginile lor o bogăție de viață evreiască care depășește vădit limitarea.

Dincolo de ordonarea cronologică și alfabetică a scrisorilor, se poate opera, într-adevăr, o grupare tematică, tangențială sau nu cu mișcarea legionară. Unul dintre scopurile schimbului epistolar este, atât pentru Theodor Lavi, cât și pentru majoritatea corespondenților săi, documentarea referitoare la criminalii de război și la legionari; nu întâmplător coperta volumului reproduce fotografia lui Theodor Lavi depunând mărturie în procesul Eichmann. Cu toate acestea, nu o asemenea înverșunată căutare reprezintă esența volumului, care se sustrage încadrării tributare ideologiei.

Lectura cărții este un exercițiu de moderație, subtextul scrisorilor fiind acela că existența se conturează nu în alb și negru, ci întotdeauna într-o sumă de nuanțe de gri. Acest fapt este oglindit, bunăoară, și de ușurința cu care Mac Linscott Ricketts omite să citească întreaga încărcătură din articolele lui Eliade pe care i le pune la dispoziție Theodor Lavi.

Stilul epistolar al lui Theodor Lavi este mai curând sobru, însă nota dominantă a corpusului de scrisori este supralicitarea memoriei, înregistrarea cât mai multor aspecte ale istoriei trăite. Explicația poate să stea sub semnul primului moto, căci, așa cum explică unul dintre corespondenții lui Lavi, Adolf Bleicher, „este de datoria celor ce suntem pe drumul apusului să golim sacul de amintiri”. Așadar, ceea ce pare un minus pentru direcția de lectură propusă de coordonatoare, prin depărtarea de subiectul antisemitismului, devine un plus pentru reconstituirea atmosferei epocii.

În fiecare dintre paginile de corespondență, memoria covârșește prezentul redactării. Trecutul, în diferitele sale ipostazieri, emerge din orice fapt de viață prezentă expus de Lavi ori de corespondenții săi. În ansamblu, scrisorile nu reflectă decât tangențial atmosfera intelectuală, ci mai ales viața evreiască din perioada interbelică, și nu numai, cu toate exaltările, temerile și certitudinile ei. Restituția ideologică ori de atmosferă nu se limitează, cum sugerează citatele de pe coperta a patra a volumului, numai la mișcarea legionară, ci transgresează această delimitare convențională.

Volumul, așa cum afirmă Mihaela Gligor, „se înscrie în categoria acelor care au o viață proprie, insuflată de însuși personajul principal, Theodor Lavi”. Înainte să fi devenit personaj, sionistul, pedagogul și publicistul Theodor Lavi Löwenstein a trăit „sub vremi”, memoria acestora impregnând corespondența sa. Prezentul său israelian, delimitat între documentarea pentru Yad Vashem, coordonarea Centrului pentru Studiul Evreilor din România și arta jurnalistică de la „Toladot” își împarte prim-planul, în economia epistolară, cu trecutul de înflăcărat sionist, dar și cu cel de deținut din închisorile comuniste.

Demersul celor două coordonatoare ale volumului este admirabil. Și dincolo de faptul că lucrarea se dorește a fi mărturia documentară a ispitelor ideologice ale unei generații remarcabile din istoria culturii noastre, cititorul poate găsi în selecția epistolară pe care o propun Mihaela Gligor și Miriam Caloianu aspecte de viață la fel de profunde precum cel în jurul căruia acestea gravitează. Dintre ele, merită menționate trimerurile la posteritatea jurnalului lui Mihail Sebastian, la geneza și receptarea memoriilor de închisoare ale lui Theodor Lavi însuși sau la etica moștenirii culturale.

Fapt este că, prin complexitatea figurii în jurul căreia gravitează, ca și prin varietatea corespondențelor lui Theodor Lavi, printre care Liviu Floda, Bela Vago, dar și Lucien Boz ori Monica Lovinescu, volumul devine o restituire caleidoscopică, plasându-se la intersecția istoriei ideilor, a istoriei literare și a studiilor iudaice.

Silvia Mitricioaei

Claudia Maria UDRESCU, *Universitatea din București. Modele și traiectorii post-comuniste*, București, Editura Universității din București, 2011, 215 p.

Preocupările cu privire la sistemul universitar din România au fost sintetizate în ultimele două decenii în studii și articole care încercau să investigheze evoluția acestor instituții, sistemele lor interne de organizare sau personalitățile marcante care și-au lăsat amprenta asupra lor. Puține însă au atins direct sau tangențial subiectul construirii relației dintre universitate și politică și integrarea misiunii celei dintâi în context politic, istoric sau cultural. Literatura de specialitate are nevoie de astfel de demersuri integrate care să abordeze, fără patimă și cu judecată dreaptă, raportul dintre universitate și stat. Această nevoie rezultă mai ales din necesitatea înțelegerii greșelilor, dar și a bunelor practici din istoria recentă, pentru a avea o perspectivă clară asupra celor actuale sau a celor care vor veni, într-o relație simplă de cauză-efect sau de perpetuare a unor uzanțe academice sau politice.

Pe această direcție se înscrie și lucrarea adusă astăzi în atenție a Claudiei Udrescu, în care autoarea abordează analitic traseul postcomunist al Universității din București, radiografiind formularea politicilor statului în materie de învățământ superior. Lucrarea ia forma unui studiu de caz și din punctul de vedere al delimitării temporale se raportează la perioada 1990-1996, considerată definitorie pentru traiectoria acestei universități prin încercarea ei de a se distanța de trecut. Având la bază o serie de elemente din literatura de specialitate riguros selectate, cititorul își poate însuși la finalul lecturii acestei lucrări o evoluție sintetizată asupra modelelor teoretice care definesc universitatea, asupra misiunii sau responsabilității publice a universității. În egală măsură, studiul de caz asupra Universității din București este fundamentat pe o serie de surse arhivistice, precum Arhiva Rectoratului Universității din București, Arhiva Camerei Deputaților sau Arhiva Comisiei de Învățământ, Știință, Tineret și Sport din cadrul Camerei Deputaților, asigurând acestui demers legitimitatea și caracterul inovativ pe care îl oferă astfel de surse.

Structurată în trei părți majore lucrarea are caracterul unei inițiative cu abordare integrată. Pentru început s-a avut în vedere redarea unei perspective teoretice asupra conceptelor operaționalizate pe parcurs. S-au bucurat de atenție deosebită cele mai relevante clasificări teoretice actuale asupra învățământului superior, modelele de universitate (universitatea medievală, modelul german, universitatea modernă, universitatea europeană după 1990), temele și tendințele actuale din studiul învățământului superior. Parcurgerea celei de-a doua și de-a treia părți introduce punctul de focus al acestei lucrări, Universitatea din București, cu menționări prețioase asupra moștenirii comuniste universitare. Cititorul găsește în rândurile acestei cărți rectorii care s-au succedat la conducerea Universității în perioada de referință și dezbaterile care au dominat perioada lor de administrație, fundamentate pe documentele de arhivă ale Senatului Universității.

Autoarea demonstrează cum după 1989, contrar perioadei de dinainte, cariera universitară o legitimează pe cea politică și punctează evenimentele față de care universitarii reacționează: contestarea profesorilor din decembrie 1989, mineriada din 1990, legătura dintre universitate și politică, momentul înființării de noi facultăți, apariția universităților particulare sau alegerile pentru funcția de rector. Ultima parte aduce cititorul în sectorul legislativ, relativ la modul în care Universitatea înțelege să abordeze problema absenței legislației din domeniul învățământului imediat după 1990. Perioada la care se face referire se divide astfel în două secțiuni, prima acoperind primii trei ani de democrație și eforturile redactării unei legi care să abordeze direct toate problemele educaționale și momentul 1995 cu promulgarea legii învățământului. Sectorial sunt investigate etape

care au în vedere autonomia universitară, evaluarea universităților, finanțarea învățământului superior sau selecția cadrelor didactice.

Această carte umple golul existent în literatura de specialitate privind la rolul pe care îl are politica educațională postcomunistă și, din perspectiva științei politice, o reabilitează pe aceasta în poziția de factor cheie care influențează direct evoluția statului. Pe parcursul acestei cărți s-a sugerat, cu intenție vădită sau discretă pe alocuri, faptul că o modalitate eficientă de înțelegere a universității trebuie să aibă în vedere și perspectiva importantă pe care o aduc investigațiile din sectorul științelor politice. Ele au rolul de a poziționa procesele academice în cadrul influențelor politice care le marchează și de a înțelege aceste dimensiuni ca fețe ale aceleiași stări de fapt. Următoarea perioadă va constitui această carte într-un element de referință al acestui tip de investigații, iar direcțiile viitoare de cercetare vor prelua acest model ca punct de plecare al analizelor ce vor urma în sectorul învățământului superior al deceniilor postcomuniste.

Florentina Cărbunaru

Vasile BOARI, Ștefan BORBÉLY, Radu MUREA, *Identitate românească în context european. Coordonate istorice și culturale*, Cluj-Napoca, Editura Risoprint, 2009, 436 p.

Identitatea este un concept sub a cărui umbrelă putem găsi zeci de definiții și tot atâtea diferențe. Oricât de mult am încerca să stabilim începuturile preocupărilor în sfera identităților colective sau naționale, va fi probabil foarte dificil să ajungem la un acord. Identitatea a fost și rămâne o temă delicată, dificilă și controversată, indiferent de vârstă, profesie, apartenență etnică, națională sau rasială. Delicatețea acestui subiect e dată de legătura în care se află cu teme care au captat întotdeauna interesul în dezbaterile politice sau publice, cum ar fi noțiunile de rasă, națiune, grup etnic sau, mai recent, gen. În această privință, în ultima perioadă întâlnim, atât în literatura de specialitate cât și în viața cotidiană, o sumă de concepte: identitate națională, identitate etnică, identitate rasială, identitate socială, identitate politică, identitate de gen etc., intens dezbătute și frecvent amintite în discursul public. Cartea supusă atenției poartă semnătura Centrului de Analiză Politică a Universității „Babeș-Bolyai” și aduce în atenție dezbaterile din mediul academic și cultural cu privire la identitatea românească și manifestările ei în context european, iar din punct de vedere fizic, ea se prezintă sub forma unei colecții de articole ale specialiștilor din domeniu.

Pornind de la premisa că identitatea românească presupune multiple dimensiuni, volumul aduce în atenția cititorului lucrări de istorie, filosofie, teologie, sociologie, politologie, literatură etc., care dezbate și analizează diferite unghiuri prin care acest concept al identității poate fi surprins în spațiul românesc. Termenul de identitate, în multitudinea formelor sale de înțelegere, este în ultimul timp atât de uzitat, încât înțelesul său a devenit din ce în ce mai ambiguu și mai opac. Drept urmare, cel mai important merit al acestui volum este abordarea integrată a fenomenului identitar, prezentând multiple perspective din numeroase arii de analiză, dar cu o abordare nuanțată.

Dimensiunea istorică a acestei cărți reunește tematici diverse, dar grăitoare în segmentul identității românești. Sunt explicate astfel fenomene istorice ca formarea sentimentului național nu doar din simboluri, mituri și legende, ci și din informații culturale transmise de la o generație la alta, latinizarea culturală, întâlnirea inedită dintre protestanți și ortodocși în Transilvania sau despre falile culturale din spațiul românesc, Orient și Occident, Balcani și Mitteleuropa. Se cuvine a fi remarcat, referitor la acest volum, efortul de a integra majoritatea elementelor care definesc identitatea românească. Unele dezbateri din cadrul acestui volum aduc în fața cititorului o diferențiere esențială în înțelegerea acestui fenomen: caracterul național al unui popor nu trebuie confundat cu trăsăturile dobândite de o națiune într-o anumită perioadă. Urmând această direcție, perspectiva istorică a autorilor nu s-a focalizat doar pe componentele interne ale ansamblului identității românești, ci și pe elementele moștenite prin influența altor culturi în acest spațiu: moștenirea antichității greco-latine, spiritualitatea iudeo-creștină, aportul curentului Iluminist sau moștenirea culturală bizantină. Pentru că noțiunea de identitate este un fenomen care se adaptează la comunitate și se identifică în

permanență cu aceasta, părțile din volum dedicate satului românesc ca element central de configurare a spațiului identitar și cea dedicată tradiționalismului în context modernist, cu accent pe elementele arhitecturale constituie un exercițiu provocator asupra cititorului de a constata cum redefinirea semnificației atrage redefinirea formală.

Pentru că identitatea națională este un fenomen care nu va înceta niciodată să capteze interesul cercetărilor științifice datorită aportului inedit și constant de elemente inovatoare și adaptate spiritului timpului comunității pe care o reprezintă, sunt captivant de urmărit în cadrul acestui volum o serie de studii despre fenomene recente. Perspectiva sociologică asupra fenomenului amintit anterior a reunit în cadrul acestui volum autori consacrați (prof. univ. dr. Vasile Boari, prof. univ. dr. Ștefan Borbély, dr. Renate Weber, prof. univ. dr. Marta Petreu, prof. univ. dr. Maria Turliuc, lect. univ. dr. Kazmierz Jurczak, dr. Roberto Merlo, dr. Giordano Altarozzi etc.), dar și cercetători aflați la început de drum. Complexitatea fenomenului de definire a identității naționale cere problematizări clare și adaptate diferitelor fațete pe care acest concept le subsumează. În această direcție, volumul de față reunește studii despre evoluția și identificarea de sine a sașilor transilvăneni (despre structura lor socială, calitatea lor explicită ca grup etnic, conflictele lor sociale pe delimitări etnice), despre problematica identitară a asumării strămoșilor din Europa sau despre dilemele identitare a patru dintre cei mai importanți reprezentanți ai perioadei interbelice (M. Eliade, E. Cioran, N. Ionescu și M. Sebastian).

Este un loc important în cadrul acestui volum l-au ocupat textele grupate în jurul unui fenomen îndelung dezbătut și multifacetat: migrația românească. Cititorul întâlnește astfel analize referitoare la emigranții români din Italia, Spania, Grecia, tendințele de conservare a identității românești, gradul de satisfacție cu privire la viața din țara gazdă, potențialul de întoarcere în țara de origine, conceptul de cetățenie în contextul migrației din comunitatea românească din Italia, activitatea politică transnațională, procesul constant de relocare, percepțiile comunităților unde se instalează asupra noilor poposiți sau auto-reprezentările românești. Toate acestea reprezintă elemente esențiale ale acestui fenomen și au marcat cercetarea din domeniul identității naționale după 1989. Aceeași grupare tematică amintită anterior generează o altă categorie distinctă: cea referitoare la zona culturii și artelor. Studiul despre reprezentarea social-economică a României reflectată în teatrul contemporan și cel referitor la dansul din perioada post-comunistă românească sunt elemente definitorii în acest sens. În aceeași notă distinctă, aceste inițiative sunt completate de demersul unui muzicant educat de a înțelege funcția sociologică a unui fenomen controversat... manelele.

Caracterul național transcende generațiile și ideologiile, luând trăsături diferite în funcție de cultura prezentului. Această concluzie rămâne în gândurile cititorului atunci când ajunge la finalul acestui volum. Prin natura subiectelor abordate și prin valoarea autorilor pe care îi reunește, această carte s-a dovedit, în cei aproape 5 ani de la lansare, a fi una de referință în studiul fenomenului identității românești.

Florentina Cărbunaru

